

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

**КАФЕДРА ТУРИСТИЧНОГО ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО
БІЗНЕСУ**

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

	(назва навчальної дисципліни)
Освітній ступінь	бакалавр
	(назва ступеня вищої освіти – бакалавр або магістр)
Спеціальність	242 Туризм
	(шифр і назва)
Освітня програма	Туризм
	(назва, дата і № наказу про затвердження ОП)
	наказ №51-02 від 10.06.2021
Статус навчальної дисципліни	обов'язкова
	(обов'язкова або вибіркова)
Мова навчання:	українська

Дніпро – 2024

ТЕМА 1. ОСНОВИ ЕКСКУРСОЗНАВСТВА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ РОБОТИ НА ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

1. Поняття екскурсознавства.
2. Організація надання екскурсійних послуг на туристсько-екскурсійних підприємствах.
3. Види туристсько-екскурсійних організацій.

Екскурсознавство – комплексна наукова дисципліна, що розкриває сутність трьох основних взаємопов'язаних частин: теорію екскурсійної справи, методика екскурсійної діяльності та узагальнюючу практику туристсько-екскурсійних підприємств, а також вивчає історію екскурсійної справи. Така триєдина структура екскурсійної справи сформувалася наприкінці 70-х років 20 ст. Екскурсознавство належить до категорії суспільно-наукових дисциплін і має тісні зв'язки з такими науками, як краєзнавство і музеєзнавство.

Основа екскурсознавства – екскурсійна теорія, являє собою комплекс поглядів, ідей, положень, які лежать в основі екскурсійної справи в країні. Екскурсійна теорія - це загальна сума теоретичних положень, які є основою екскурсійної справи, визначає головні напрямки її розвитку й удосконалювання.

Екскурсійна теорія - це сукупність понять: функції екскурсії, її основні ознаки й аспекти; особливості показу й розповіді; екскурсійний метод; класифікація екскурсій; диференційований підхід до екскурсійного обслуговування; методологія й методика; елементи екскурсійної педагогіки й логіки; основи професійної майстерності екскурсовода [15].

Екскурсійна методика являє собою сукупність чітких правил і вимог, що ставляться до екскурсії. Екскурсійна методика - це сума методичних прийомів підготовки й проведення екскурсії. Її головне завдання - реалізація досягнення цілей екскурсійного процесу - допомогти екскурсантам побачити, почути й відчутти зорові й словесні матеріали.

Предмет екскурсійної методики – цілеспрямоване вивчення, систематизація, формулювання та застосування на практиці методів і засобів навчання і виховання, а також методичних прийомів, за допомогою яких екскурсійні працівники здійснюють свою діяльність. Екскурсійна методика є частиною екскурсознавства і являє собою сукупність чітких правил і вимог до екскурсії. Екскурсійна методика це сума методичних прийомів підготовки й проведення екскурсії. Її головне завдання - реалізація досягнення цілей екскурсійного процесу - допомогти екскурсантам побачити, почути й відчутти зорові й словесні матеріали.

Екскурсійна методика складається з декількох самостійних, зв'язаних один з одним частин:

- Методика розробки нової екскурсії;
- Методика розробки екскурсоводом нової для нього теми
- Методика підготовки екскурсовода до проведення чергової екскурсії
- Методика проведення екскурсії
- Методика післяекскурсійної роботи.

Найбільш глибоко розроблені прийоми проведення екскурсії - це методичні прийоми екскурсійного показу й методичні прийоми екскурсійної розповіді, саме вони лежать у площині методики як науки про метод. Такі ж складові як розробка нової теми й підготовка екскурсовода, на нашу думку, відносяться до організації роботи окремого

підприємства, яке надає екскурсійні послуги, і можуть бути виробничими ноу-хау, частиною фірмового стилю, тому будуть розглянуті в наступному підрозділі.

Екскурсійна практика - це власне проведення екскурсій спеціалістами відповідної кваліфікації, узагальнений накопичений досвід проведення екскурсій.

Організація надання екскурсійних послуг на туристсько-екскурсійних підприємствах

Функціональні напрямки роботи з організації надання екскурсійних послуг на туристському підприємстві схематично представлені на рис. 1 (Див. дидактичне забезпечення) Дамо коротку характеристику кожній зі складових.

Дослідження ринку екскурсійних послуг (екскурсійний маркетинг).

Використання маркетингових механізмів конче потрібно в екскурсійній діяльності через трудомісткість і наукоємність такого виду послуги як екскурсія, що спричиняє неможливість нескінченного розширення пакету надаваних тем екскурсій. Сфокусувати свої зусилля, розробити мінімально необхідний пакет екскурсійних програм - одне із завдань маркетингу на туристсько-екскурсійних підприємствах.

Під маркетингом розуміється така система внутріфірмового керування, що спрямована на вивчення й облік попиту й вимог ринку для орієнтації виробничої діяльності фірми на випуск конкурентоспроможних видів продукції.

Маркетинг як управлінська діяльність фірми включає:

- вивчення попиту (поточного й перспективного) на конкретний продукт і послуги на певному ринку (або його сегменті), вимог споживачів до якості, новизни, корисності, рівню ціни, а також вивчення можливих каналів збуту;
- складання, з огляду на ринковий попит, програми маркетингу по продукту (або групі продуктів), в якій розглядаються можливі витрати виробництва конкретного продукту, враховуються необхідні капіталовкладення, витрати (виробничі, збутові, на рекламу), транспортні витрати та ін.;
- установа верхньої межі ціни продукту й послуг і рентабельності їхнього виробництва;
- розрахунок повних витрат виробництва й рентабельності в цілому по фірмі;
- визначення конкретного результату господарської діяльності фірми.

На основі програми маркетингу ведеться постійний пошук нових цільових ринків, споживачів, видів продукції, а також нових областей застосування продукції.

Особливості екскурсійного маркетингу:

- більш важливим є не стільки стимулювання попиту, скільки направлення його в потрібне русло;
- великого значення набуває старанність розробки диференційованих екскурсійних програм;
- у процесі керування маркетингом варто враховувати не тільки матеріальні аспекти, але й психологію, духовно-емоційний стан, місцеві й регіональні особливості споживача;
- важливим є комунікаційний аспект роботи з клієнтами як для їхнього утримання так і для контролю якості обслуговування;
- є можливість координації маркетингу учасників ринку туристсько-екскурсійних послуг.

Практика показує, що на туристсько-екскурсійних підприємствах використовується не повний комплекс маркетингу, а лише певні його частини. Для новостворюваного підприємства для початку екскурсійної діяльності слід обмежитися дослідженням ринку екскурсійних послуг певного регіону й розробити на його основі пакет екскурсійних програм.

Створення екскурсій

Створення нової екскурсії за будь-якою темою — складний трудомісткий процес. Екскурсія — це результат двох найважливіших процесів: її підготовки й проведення. Вони зв'язані між собою, взаємообумовлені. У процесі підготовки нової екскурсії, з огляду на практику роботи екскурсійних установ склалася певна послідовність етапів роботи, яка буде детально розглянута в темі 3.

Підготовка екскурсорода

До проведення екскурсії допускаються особи які мають спеціальну підготовку підтверджену свідоцтвом державного зразка про присвоєння кваліфікації «екскурсорода» володіють необхідними навичками і вміннями. Детально про підготовку екскурсорода та вимоги до професії розповідається в темі 6.

Реклама

Реклама є найважливішим інструментом роботи фірми в сучасних умовах. Особливо це актуально в умовах жорсткої конкуренції туристсько-екскурсійного ринку України. Для екскурсійної діяльності рекомендується використовувати методи особистих рекламних звернень до потенційних організацій-споживачів екскурсійних послуг й застосовувати традиційні види реклами.

Комунікаційна діяльність

Комунікаційна діяльність з організації екскурсійного обслуговування складається з: 1) роботи із замовниками; 2) роботи з постачальниками й посередниками щодо надання екскурсійних послуг; 3) документального оформлення взаємин.

У роботі із замовниками туристські підприємства при наданні екскурсійних послуг повинні керуватися вимогами чинного законодавства і державних стандартів.

Так, діючим туристським законодавством [1] при наданні екскурсійних послуг туристичній організації необхідно:

1. укласти договір на екскурсійне обслуговування.
2. зробити обов'язкове страхування екскурсантів (медичне й від нещасного випадку).

Екскурсійне обслуговування

Екскурсійне обслуговування - безпосереднє проведення екскурсій для груп екскурсантів або для індивідуалів. Якість екскурсійного обслуговування залежить від багатьох складових: якісне транспортне обслуговування; підготовленість екскурсантів до прослуховування і сприйняття теми екскурсії; якісно підготовлена методична розробка екскурсії; професійна майстерність екскурсорода. дотримання правил техніки проведення екскурсії. диференційований підхід до обслуговування різних груп екскурсантів.

При правильній організації екскурсійної роботи підготовка до неї повинна відбуватися заздалегідь. Екскурсорода попереджається про склад екскурсантів, а екскурсант повинен знати тему екскурсії. Важливо, щоб покупка екскурсійної путівки була відділена від екскурсії одним - двома днями. Це істотно в тому відношенні, що за цей проміжок часу відбудеться певна психологічна установка екскурсанта. Він встигне вдуматися й ужитися в сюжет екскурсії.

Менеджмент екскурсійної діяльності

Менеджмент - це керування в умовах ринку й ринкової економіки, що обумовлює:

- орієнтацію фірми на попит і потреби ринку, на запити конкретних споживачів і організацію виробництва тих видів продукту, що користуються попитом і можуть принести прибуток;
- постійне прагнення до підвищення ефективності виробництва, тобто одержання високих результатів з меншими витратами;
- господарську самостійність, що забезпечує свободу прийняття рішень тим, хто відповідає за кінцеві результати діяльності фірми;
- постійне коректування цілей і програм залежно від стану ринку;
- кінцевий результат діяльності фірми, що виявляється на ринку в процесі обміну (продукт - гроші);

- необхідність використання сучасної інформаційної бази, комп'ютерної техніки для різноманітних розрахунків при прийнятті оптимальних рішень.

«Грамотний» менеджмент - це основа успішної роботи й процвітання екскурсійної фірми. Перед менеджментом постають цілі з досягнення певних завдань.

Цілі організації є відбиттям місця й ролі її в суспільній системі й визначаються запитами покупців, клієнтів.

Завдання екскурсійної діяльності - це запропонована робота, серія робіт або частина роботи, що повинна бути виконана встановленим способом у заздалегідь встановлений термін.

Для вирішення завдань в організаціях застосовується керування яке здійснюється через діяльність менеджерів – фахівців, які професійно займаються управлінською діяльністю в конкретній області. Прийнято вважати, що в процесі керування виконуються п'ять основних функцій: планування, організація, координація, мотивація і контроль.

Планування - це процес прийняття рішень. За допомогою планування і контролю поточних і перспективних планів, установа і зміни стандартів екскурсійна фірма пристосовує свої ресурси до постійної зміни внутрішніх і зовнішніх умов і тим самим бореться з невизначеністю майбутнього.

При плануванні діяльності фірма може включати наступні види робіт:

- участь у визначенні цілей розвитку туризму в регіоні;
- проведення аналізу конкурентоспроможності міста й регіону як туристсько-екскурсійного центра (наявність ринку, прямих і непрямих конкурентів, попиту, постачальників та ін.);
- розробку стратегії конкурентоспроможності надання послуг;
- використання в туроператорській діяльності інноваційних технологій;
- аналіз стану історико-архітектурних пам'яток та інших ресурсів регіону;
- орієнтацію екскурсійних послуг на певні сегменти ринку і його модернізацію, розширення асортиментів додаткових послуг і т.д.

Організаційна функція керування забезпечує регулювання технічної, економічної, соціально-психологічної й правової сторін діяльності екскурсійної фірми. Вона конкретизує і упорядковує роботу менеджера й виконавців. Керування виробничими відносинами повинне цілеспрямовано проводитися через організаторську діяльність, тобто через розподіл і об'єднання завдань і компетенцій. З економічної точки зору організаційна діяльність веде до підвищення ефективності роботи фірми; з погляду керування персоналом вона передає зміст роботи й розподіляє її по виконавцях. Таким чином, функції планування і організації тісно зв'язані між собою.

Структура екскурсійної фірми залежить від цілей і завдань, що стоять перед нею, і визначається просторовим розміщенням видів діяльності, які розташовані на одній території й поєднуються в єдине ціле, підкоряючись загальному керівництву. Крім цього структура може формуватися випуском певного продукту, орієнтованістю на конкретного споживача, використанням тих чи інших технологій і т.д.

Контроль - одна з основних функцій менеджменту. Безперервність господарської діяльності фірми вимагає, щоб контроль, як і планування, був не одиничним актом, а безперервним процесом. Циклічність виробництва припускає і циклічність контролю:

- установа стандартів діяльності екскурсійної фірми;
- вимір і аналіз результатів діяльності, досягнутих на певний термін, інформація про які отримана на основі контролю;
- коректування господарських, технологічних та інших процесів відповідно до висновків і ухвалених рішень.

Застосовуються три різновиди контролю:

- попередній контроль, у процесі якого рецензується методична документація нової екскурсійної теми, організуються побічні екскурсії, у ході яких опрацьовуються методичні прийоми, здійснюється прийом (захист) екскурсії на маршруті;
- поточний контроль - перевірка якості підготовки нової послуги, проведення екскурсій. Ефективність кожної проведеної екскурсії залежить від того, наскільки екскурсоводу вдається показати й розповісти те, що було запрограмовано творчою групою, яка розробила екскурсію. У поточний контроль входить перевірка роботи екскурсовода, так зване прослуховування, що має плановий характер;
- Підсумковий контроль припускає оцінку кожної проведеної екскурсії і проводиться шляхом опитування екскурсантів і самооцінки так званої післяекскурсійної роботи екскурсовода.

Види туристсько-екскурсійних організацій.

В основі успіху роботи будь-якого підприємства лежить правильна організація керування, або менеджмент. Залежно від характеру операцій і спеціалізації екскурсійної фірми (або екскурсійного відділу в туристсько-екскурсійній фірмі) її управлінська структура має відповідні форми.

На ринку екскурсійних послуг функціонують чотири види організацій (суб'єктів ринку):

- організації які виробляють власну продукцію (екскурсійні організації);
- посередницькі (при організації турів з фірмами-партнерами);
- постачальники (музеї, точки харчування, транспортні господарства й т.д.);
- торговельні (турагенції, екскурсійні бюро та ін.).

На ринку послуг туристсько-екскурсійних організацій у чистому вигляді, тобто які виконують якусь одну з перерахованих вище функцій, майже не існує. Багато організацій сполучають дві або три функціональні ролі з організації обслуговування екскурсантів. Наприклад, екскурсійна фірма не тільки створює продукт, але й при комплектації екскурсійних програм виконує посередницькі функції стосовно постачальників послуг (транспорт, харчування й т.д.) або стосовно приймаючої фірми чи музею, а також сама займається реалізацією екскурсійних турів або окремих послуг [12].

У великих туристсько-екскурсійних організаціях дані функції виконують різні відділи, в тому числі екскурсійні й методичні. У малих і середніх організаціях може функціонувати один відділ - екскурсійно-методичний, або ця діяльність здійснюється групою методистів. Існують і самостійні екскурсійні фірми, діяльність яких спрямована на створення і проведення екскурсій, а також на надання інших туристсько-екскурсійних послуг.

Екскурсійна діяльність - це діяльність з організації ознайомлення туристів і екскурсантів з екскурсійними об'єктами без надання послуг розміщення (нічлігу). Організована екскурсійна діяльність повинна здійснюватися кваліфікованими працівниками, які знають вимоги до технології створення екскурсійних послуг і обслуговування екскурсантів, і заціпати самі широкі верстви населення.

Під організованою екскурсійною діяльністю розуміється пропозиція стандартизованої екскурсійної програми або окремих екскурсій як різновиду туристських послуг.

Екскурсійні фірми комбінують послуги безпосередніх виробників (музеїв, транспортних, видовищних і інших організацій) за своїм розсудом і за бажанням споживачів, а також самі створюють і надають туристсько-екскурсійні послуги (наприклад, екскурсії), тобто є, по суті, екскурсійними туроператорами. Екскурсійний туроператор планує й створює маршрут, програму й пакет послуг міських і замських екскурсійних турів для екскурсантів на груповій або індивідуальній основі. Продукція туроператорів, а також послуги окремо взятих виробників екскурсійних послуг

(наприклад, музеїв, театрів і т.д.) знаходять збут через турагентів або турагентські відділи (відділи реалізації продукції, продажів).

Екскурсійна фірма звичайно також одночасно є турагентом, залучаючи до даної діяльності екскурсіводів, керівників туристсько-екскурсійних груп, викладачів шкіл, працівників профспілок і доручаючи їм роль турагента - продавця власних екскурсійних послуг, а також виступати як продавець екскурсійних послуг, розроблених іншим туроператором.

Але при цьому відповідно до Закону України [1] дані підприємства не повинні одержувати ліцензії ні на тур операторську, ні на турагентську діяльність. Таким чином, для заняття наданням послуг з екскурсійного обслуговування досить буде реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності - фізичної особи.

Крім того, екскурсійні фірми, прагнучи розширити коло своїх комерційних операцій з метою збільшення товарообігу, займаються й наданням додаткових або так званих супутніх послуг: продажем квитків на культурно-видовищні заходи, путівників, карт, консультаційні й транспортні послуги та ін.

Таким чином, діяльність екскурсійних підприємств представлена наступними видами робіт:

- Екскурсійний туроперейтинг:
  - розробка екскурсій (до 1 доби);
  - розробка екскурсійних програм (уїк-енд тури від 1 до 3 доби);
- Турагентська діяльність:
  - продаж власних екскурсійних продуктів;
  - продаж екскурсійних продуктів інших операторів;
- Надання додаткових послуг.

Ключові слова та поняття теми:

- Екскурсознавство;
- Екскурсійна методика;
- Екскурсійна теорія;
- Екскурсійна діяльність;
- Екскурсійне обслуговування;
- Туристсько-екскурсійна організація.

Контрольні питання:

1. Екскурсознавство як наука.
2. Сутність і значення екскурсійної теорії.
3. Сутність і значення екскурсійної методики.
4. Частина екскурсійної методики.
5. Роль екскурсійної практики в розвитку екскурсознавства.
6. Функціональні напрямки роботи з організації надання екскурсійних послуг на туристсько-екскурсійних підприємствах.
7. Схема основних функціональних напрямів роботи туристсько-екскурсійного підприємства.
8. Основні види туристсько-екскурсійних організацій.

Література

Основна: 1, 5,6, 7,8, 10, 12, 13,14,16.

Додаткова: 3, 12, 13, 14, 15, 16, 19.

ТЕМА 2. ЕКСКУРСІЙНА ТЕОРІЯ. СУТНІСТЬ ЕКСКУРСІЇ. КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКСКУРСІЙ

1. Визначення та аспекти екскурсії.
2. Функції і ознаки екскурсії.
3. Класифікація екскурсій.

Визначення та аспекти екскурсії

Слово «екскурсія» походить від латинського «екскурсіо». У російську мову це слово проникнуло в XIX ст. і спочатку означало «вибігання, військовий набіг», потім - «вилазка, поїздка». Пізніше відбулася видозміна цього слова за типом імен на «ія» (екскурс + ія). Розглянемо кілька формулювань терміну «екскурсія», які були опубліковані в різних виданнях. Екскурсія — методично продуманий показ визначних місць, пам'ятників історії й культури, в основі якого лежить аналіз об'єктів, які перебувають перед очима, екскурсантів, а також уміла розповідь про події, пов'язаних з ними. Однак тільки до цього сутність поняття «екскурсія» зводили було б неправильно.

Перша спроба визначення поняття виглядає так: «Екскурсія - є прогулянка, що ставить своїм завданням вивчення певної теми на конкретному матеріалі, доступному спогляданню» (М. П. Анциферов, 1923 р.). Характеризуючи місце екскурсійної діяльності в позашкільній роботі з дітьми, екскурсіоніст Л. Бархаш вважав, що екскурсія - це наочний метод одержання певних знань, виховання шляхом відвідувань за задалегідь розробленою темою певних об'єктів (музей, завод, колгосп і т.д.) зі спеціальним керівником (екскурсоводом).

Наведемо також одне з останніх за часом опублікування визначень: «Екскурсія - особлива форма навчальної й позанавчальної роботи, в якій здійснюється спільна діяльність учителя-екскурсовода й керованих ним школярів-екскурсантів у процесі вивчення явищ дійсності, спостережуваних у природних умовах (завод, колгосп, пам'ятники історії й культури, пам'ятні місця, природа та ін.) або в спеціально створених сховищах колекцій (музей, виставка)». Такими є думки вчених –екскурсіоністів [14].

Розглянемо тлумачення терміну «екскурсія», дані в різних словниках і енциклопедіях. Саме раннє (1882 р.) тлумачення цьому терміну дає В. Даль: «Екскурсія - проходка, прогулянка, вихід на пошук чогось, для збирання трав та ін.». У Малій радянській енциклопедії (1931 р., т. 10, с. 195) термін розкритий у такий спосіб: «Екскурсія - колективне відвідування якої-небудь місцевості, промислових підприємств, радгоспів, музеїв та ін., переважно з науковою або освітньою метою».

Докладне пояснення терміну «екскурсія» дає Велика радянська енциклопедія (1933 р., т. 63, с. 316): «Один з видів масової культурно-просвітньої, агітаційної й навчальної роботи, що має метою розширення й поглиблення знання підростаючого покоління...».

У Тлумачному словнику російської мови (під керівництвом Л. Н. Ушакова, 1940 р.) слово «екскурсія» пояснюється як «колективна поїздка або прогулянка з науково-освітньою або розважальною метою».

У Малій радянській енциклопедії (1960 р., т. 10, с. 770) сказано, що «екскурсія - колективна поїздка або похід у визначні місця з науковою, загальноосвітньою або культурно-просвітньою метою».

У Великій радянській енциклопедії (1978 р., т. 29, с. 63) дане наступне визначення: «Екскурсія - відвідування визначних чим-небудь об'єктів (пам'ятники культури, музеї, підприємства, місцевість і т.д.), форма й метод придбання знань. Проводиться, як правило, колективно під керівництвом фахівця-екскурсовода». Інші тлумачення більше пізнього часу не відрізняються оригінальністю й нічого не додають до раніше зроблених характеристик.

У наведених визначеннях екскурсії можна виявити деякі розбіжності. Вони не випадкові й не дають підстав для висновків про існування протилежних точок зору на екскурсію. Кожне формулювання має відношення до функціонування екскурсії в певний період часу. Звідси — розходження у формулюваннях цілей, завдань і форм проведення екскурсій, характерних для того або іншого часу. З роками відбувається ускладнення і розширення завдань. Перед екскурсіями ставляться інші цілі, міняються форми їхнього проведення. Так, тепер у *практичній діяльності екскурсія розглядається в декількох аспектах* [7,11]:

- як самостійна форма виховання або складова частина інших форм виховання (патріотичного, трудового, естетичного);
- як одна з форм навчання або складова частина інших форм;
- як форма роботи з масовою аудиторією;
- як епізодичний (разовий) захід, частина тематичного циклу, а також як один із шаблів пізнання;
- як форма міжособистісного спілкування екскурсовода з екскурсантами, екскурсантів один з одним, форма спілкування екскурсантів з об'єктами;
- як форма поширення наукових знань, ідейного виховання;
- як форма організації культурного дозвілля;
- як невід'ємна частина організованого туризму.

Узагальнюючи різні підходи до визначення і розуміння екскурсії відзначимо два основні, притаманні учбовим дисциплінам «Екскурсознавство» та «Організація екскурсійних послуг».

Екскурсія - цілеспрямований та запрограмований наочний процес пізнання особистістю оточуючого світу, побудований на поєднанні зорових, слухових та інших вражень, який проходить під керівництвом кваліфікованого фахівця – екскурсовода.

Екскурсія – туристична послуга тривалістю до 24 годин у супроводі екскурсовода за заздалегідь затвердженим маршрутом для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туристів.

При подальшому розгляді сутності поняття «екскурсії» необхідно мати на увазі обумовленість екскурсійного процесу об'єктивними вимогами [6,8,11]. У ході екскурсійного процесу (рис. 1) екскурсовод допомагає екскурсантам побачити об'єкти, на основі яких розкривається тема (перше завдання), почути про ці об'єкти необхідну інформацію (друге завдання), відчутти велич подвигу, значення історичної події (третє завдання), опанувати практичними навичками самостійного спостереження й аналізу екскурсійних об'єктів (четверте завдання).

Важливим відправним моментом в організації екскурсійної роботи є дотримання ознак екскурсії. Вісутність хоча б однієї з названих нижче семи ознак позбавляє права називати проведений захід екскурсією.

ПОБАЧИТИ

ПОЧУТИ

ВІДЧУТИ

ОВОЛОДИТИ

НАВИЧКАМИ

Рис. 1. Схема екскурсійного процесу.

Функції і ознаки екскурсії

Функції екскурсії розглядаються як її головні властивості. Основні функції екскурсії подані на рис. 2.

Рис. 2. Функції екскурсії.

Принципи екскурсії:

Принцип науковості (достовірності)	екскурсійна інформація викладається відповідно до певного розділу сучасної науки, факти події, теоретичні положення подаються в науковому трактуванні
Принцип ідейності	об'єктивний підхід до змісту фактичного матеріалу при підготовці екскурсії і впевненість екскурсовода в тому що він викладає
Принцип зв'язку теорії з життям	актуальність екскурсійної інформації
Переконливість і дохідливість	викладення екскурсійного матеріалу на доступному для аудиторії рівні

Ознаки екскурсії:

1. Тривалість за часом проведення від однієї академічної години (45 хв) до однієї доби.
2. Наявність екскурсантів (групи або індивідуалів).
3. Наявність екскурсовода, який проводить екскурсію, і має відповідну професійну підготовку підтверджену документально.
4. Наочність, зорове сприйняття, показ екскурсійних об'єктів на місці їхнього розташування.
5. Пересування учасників екскурсії по задалегідь складеному маршруту.
6. Цілеспрямованість показу об'єктів, наявність певної теми.
7. Активна діяльність учасників (спостереження, вивчення, дослідження об'єктів).

Крім цих загальних ознак у кожного виду екскурсій є свої специфічні ознаки:

- в автобусних - обов'язковий вихід з автобуса для огляду пам'ятників (не менш трьох);
- у музейних - знайомство з матеріалами, розташованими на стендах;
- у виробничих - демонстрація діючих об'єктів (верстатів, агрегатів, механізмів).

Екскурсійний метод

У практиці використовується чимало різних методів пізнання: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичний, методи абстрагування, аналогії, моделювання, узагальнення, експерименту та ін. Всі ці методи тією чи іншою мірою використовуються при проведенні екскурсій.

Екскурсійний метод являє собою сукупність методичних прийомів, які застосовують на екскурсіях, є основою екскурсійного процесу і являє собою сукупність способів і прийомів повідомлення знань. Це комплексний метод, який має ряд особливостей:

1. Вибір у спостережуваних об'єктах найважливішого й істотного;
2. Погодження знову досліджуваного матеріалу з раніше отриманим екскурсантами досвідом і знаннями та ін.
3. Предметність, речовинна доказовість (наочність). Висунуті в розповіді екскурсовода положення аргументуються за допомогою зорових доказів.
4. Екскурсійний метод побудований на перевазі (головному значенні) показу. Нерідко розповідь є лише коментарем до зорової характеристики екскурсійних об'єктів.
5. Екскурсійний метод спрямований на вивчення головного в темі.
6. Рух.

7. Пізнання предметів і явищ навколишнього світу проходить при участі всіх органів почуттів людини.

Класифікація екскурсій

Класифікація екскурсій є центральним питанням екскурсійної теорії й має основне значення для:

- постановки цілей і завдань нових екскурсій;
- правильної розробки маршруту;
- формування підтем і використання методичних прийомів;
- забезпечення умов тісної співпраці екскурсовода з екскурсантами;
- діяльності методичної комісії.

Класифікація екскурсій динамічна й згідно з [11] складається з п'яти історичних періодів. У наш час екскурсії класифікуються за наступними ознаками: змістом; складом й кількістю учасників; місцем проведення; способом пересування; тривалістю; формою проведення.

Кожна група має властиві їй компоненти, специфіку й особливості. Загальна класифікація екскурсій наведена на рис. 2 дидактичного забезпечення.

Провідною класифікаційною ознакою в екскурсіях є підрозділ на оглядові (багатопланові) й тематичні.

Оглядові екскурсії, як правило, багатотемні. Не випадково їх називають багатоплановими. У них використовується історичний і сучасний матеріал. Будується така екскурсія на показі всіляких об'єктів (пам'ятників історії й культури, будинків і споруджень, природних об'єктів, місць знаменитих подій, елементів благоустрою міста, промислових і сільськогосподарських підприємств і т.д.) [7].

В оглядових екскурсіях події викладаються великим планом. Це дає загальне уявлення про місто, край, область, державу в цілому. Хронологічні рамки такої екскурсії – від часу заснування міста (першої документальної згадки про нього) до сьогодення з обов'язковим оглядом перспектив подальшого розвитку.

Оглядові екскурсії мають свої особливості. На відміну від тематичних, у них формулювання теми представляє певну складність. Незалежно від місця, де їх готують і проводять, вони практично схожі між собою насамперед за своєю структурою. У кожній з них висвітлюється кілька підтем (історія міста, коротка характеристика промисловості, науки, культури, освіти, природи та ін.). У той же час в оглядових екскурсіях є й відмітні риси. Вони диктуються тими особливостями в історичному розвитку, які властиві певному місту, області, краю. Наприклад, воєнно-історичну підтему включають в оглядові екскурсії ті міста, на території областей яких відбувалися військові події. Літературні підтеми включаються в оглядові екскурсії міст, пов'язаних з життям і діяльністю письменників, поетів і т.д.

Тематична екскурсія присвячена розкриттю однієї теми. Якщо це історична екскурсія, то в її основу може бути покладено одна або кілька подій, об'єднаних однією темою, а іноді більш тривалий період часу. Якщо це екскурсія на архітектурну тему, то предметом вивчення можуть стати найцікавіші здобутки зодчества, розташовані на вулицях і площах міста, а у великому місті - архітектурні ансамблі минулих століть [6,12,15]. Класифікація тематичних екскурсій наведена на рис. 3 дидактичного забезпечення.

Слід відмітити, що тематичні екскурсії того або іншого виду рідко існують ізольовано. Наприклад, історичний матеріал використовується в екскурсіях на архітектурно-містобудівні теми; елементи природознавчих екскурсій знаходять своє місце в екскурсіях майже кожної групи тематичних екскурсій. Зміст залежить від конкретних умов проведення екскурсії, від ресурсів пізнавального плану того або іншого міста або регіону. Однакових екскурсій не існує, вони розрізняються насамперед за темою. Слово «тема» в перекладі із грецької означає «те, що покладено в основу». Тема являє собою поняття, що

належить до змісту чого-небудь. Кожна екскурсія повинна мати свою чітко визначену тему. *Тема в екскурсії* - предмет показу й розповіді. Формування теми являє собою короткий і концентрований виклад основного змісту екскурсії.

Підготовка нової теми, змісту екскурсії - це багатомісячна напружена праця колективу працівників. Особливістю кожної екскурсійної теми є те, що вона тісно пов'язана з об'єктами показу й з тим екскурсійним матеріалом, що насичує її зміст. Цей матеріал повинен бути поданий у такому обсязі, що може бути засвоєний екскурсантами при показі об'єктів. Тема відіграє вирішальну роль в об'єднанні зовні розрізаних частин екскурсії в єдине ціле. Вона регулює розповідь, не даючи можливості екскурсоводу розповісти про об'єкт усе, що він про нього знає, особливо в тих випадках, коли об'єкт буває багатоплановим і містить велику інформацію. Саме темою екскурсії визначається як показати об'єкт, яку частину інформації дати екскурсантам у цьому випадку [7,15]. Деякі об'єкти показуються в декількох екскурсіях. Наприклад, Героїв Майдану в м. Дніпро або Дніпровський академічний театр опери й балету показуються й в оглядових, й у тематичних екскурсіях. І в кожній з них про один і той самий об'єкт дається різний обсяг інформації, у розповідях він висвітлюється в різних ракурсах.

Велике значення має витриманість тематики екскурсії. Вся розповідь і показ повинен «працювати» на її основну тему. По шляху проходження групи в екскурсію можуть «вторгатися» об'єкти, розташовані на даному маршруті, але не стосовні до обраної теми. Відомості про такі об'єкти можуть бути дуже цікавими, але другорядними до конкретно розглянутої теми. Тому екскурсовод може повідомити про їх екскурсантам тільки як відповіді на питання.

Кожна тема являє собою сукупність цілого ряду *підтем*. У кожній підтеми повинна бути повнота й логічна завершеність. Правильно розроблена підтема повинна сприйматися екскурсантами не сама по собі, а разом з іншими підтемами, у композиції.

Композицією екскурсії називають розташування, послідовність і співвідношення підтем, основних питань, вступу й заключної частини екскурсії.

Провідна підтема - композиційний центр екскурсії, навколо якого будується вся розповідь екскурсії. Вона сприяє більше глибокому розкриттю змісту екскурсії, робить її переконливою і такою, що запам'ятовується.

Деякі вчені, розглядаючи структуру екскурсії, окрім вступу основної частини і висновків виділяють такі поняття, як сюжет, фабула, кульмінація

Сюжет — подія або кілька подій, пов'язаних один з одним.

Фабула - ланцюг подій, про які оповідає твір.

Кульмінація - момент найвищого напруження в розвитку фабульної дії.

Багатотемність оглядової екскурсії не дає можливості досить глибоко розкрити зміст кожної підтеми, дати більш глибоке тлумачення подій. У такій екскурсії звичайно буває більше фактів без їхнього тлумачення. Однак оглядова екскурсія має велике значення для розвитку екскурсійної тематики, тому що майже кожна її підтема може надалі стати темою для розробки самостійної екскурсії [14, 15].

Назва екскурсії - це мовний вираз, який у прямій і непрямій формі позначає зміст екскурсії. Він повинен бути точним і не допускати двоякого або незрозумілого тлумачення.

В одній темі може бути кілька назв залежно від складу учасників і поставленого завдання (наприклад, оглядова екскурсія по м. Дніпро може мати такі назви: «Дніпро:сторінки історії й сучасність» «Дніпро: учора-сьогодні-завтра», «Я люблю моє рідне місто Дніпро», «Дніпро - моя мала Батьківщина» і ін.).

Ключові слова та поняття теми:

- Екскурсія;
- Екскурсійний метод;
- Функції екскурсії;
- Ознаки екскурсії;

- Класифікація екскурсій;
- Тематична екскурсія;
- Оглядова екскурсія;
- Тема екскурсії;
- Назва екскурсії;
- Композиція екскурсії;
- Сюжет екскурсії;
- Фабула екскурсії;
- Кульмінація екскурсії

Контрольні питання:

1. Еволюція поняття екскурсія.
2. Поняття екскурсія як процес.
3. Екскурсія як туристична послуга.
4. Схема і завдання екскурсійного процесу.
5. Охарактеризуйте основні функції екскурсії.
6. Перелічите основні ознаки екскурсії.
7. Додаткові ознаки для різних видів екскурсій.
8. Екскурсійний метод, його особливості.
9. Класифікаційні ознаки екскурсій, їх розгорнута характеристика.
10. Особливості проведення тематичних екскурсій.
11. Особливості проведення оглядових екскурсій.
12. Різниця між темою і назвою екскурсії.

Література:

Основна: 2, 5, 7,8, 13, 14, 16.

Додаткова: 3, 12, 16.

ТЕМА 3. ТЕХНОЛОГІЯ ПІДГОТОВКИ НОВОЇ ЕКСКУРСІЇ

1. Визначення мети і завдань екскурсії.
2. Вибір теми.
3. Відбір літератури і складання бібліографії.
4. Визначення інших джерел екскурсійного матеріалу.
5. Відбір і вивчення екскурсійних об'єктів. Поняття про картку об'єкта.
6. Упорядкування маршруту екскурсії.
7. Об'їзд або обхід маршруту.
8. Підготовка контрольного тексту екскурсії.
9. Комплектування "Портфеля екскурсовода".
10. Визначення методичних прийомів проведення екскурсії.
11. Визначення техніки ведення екскурсії.
12. Складання методичної розробки екскурсії.
13. Складання індивідуального тексту.
14. Прийом (здача) екскурсії
15. Затвердження екскурсії.

Створення нової екскурсії за будь-якою темою - складний трудомісткий процес. Екскурсія - це результат двох найважливіших процесів: її підготовки й проведення. Вони пов'язані між собою, взаємообумовлені. Неможливо забезпечити високу якість проведення екскурсії при непродуманій підготовці.

У роботі з підготовки нової екскурсії можна виділити два напрямки:

- розробка нової теми екскурсії (нової взагалі або нової тільки для даної екскурсійної установи);
  - підготовка починаючого або вже працюючого екскурсовода до проведення нової для нього, але вже раніше розробленої й проведеної в даній установі екскурсії.
- Підготовка нової екскурсії поручається творчій групі в складі 3 - 7 чоловік, а в окремих випадках і більше, залежно від складності теми. Здебільшого це працюючі в установі екскурсоводи. Часто як консультантів запрошують фахівців різних галузей - науковці музеїв, викладачі вузів і середніх шкіл і т.д.
- Звичайно кожному з учасників творчої групи поручається розробка одного з розділів, однієї з підтем екскурсії або одного або декількох питань підтеми. З метою контролю за роботою вибирається керівник творчої групи.

Підготовка нової екскурсії проходить три етапи:

- Попередня робота - підбір матеріалів для майбутньої екскурсії, їхнє вивчення (тобто процес нагромадження знань за даною темою, визначення мети й завдань екскурсії). Одночасно з цим відбувається відбір об'єктів, на яких буде побудована екскурсія.
- Безпосередня розробка самої екскурсії.
- Заключний етап - прийом (захист) екскурсії на маршруті. Затвердження нової екскурсії керівником, допуск екскурсоводів, які захистили свою тему, до роботи на маршруті.

У найпростішому вигляді схема всіх екскурсій, незалежно від теми, виду й форми проведення, однакова: вступ, основна частина, висновок. Вступ, як правило, складається з двох частин:

- організаційної (знайомство з екскурсійною групою та інструктаж екскурсантів про правила безпеки й поведіння на маршруті);

- інформаційної (коротке повідомлення про тему, довжину й тривалість маршруту, час відправлення й прибуття назад, санітарні зупинки і місце закінчення екскурсії).

Основна частина будується на конкретних екскурсійних об'єктах, сполученні показу й розповіді. Її зміст складається з підтем (від 5 до 12). **Висновок** не пов'язаний з екскурсійними об'єктами. Він повинен займати за часом 5-7 хвилин і складається з двох частин:

- підсумок основного змісту екскурсії, висновок за темою, що реалізує ціль екскурсії.
- інформація про інші екскурсії, які можуть розширити й поглибити дану тему. Висновок так само важливий, як і вступ, і основна частина.

У процесі підготовки нової екскурсії можна виділити 15 етапів, які розташовуються в певному порядку (рис. 3).

Рис. 3. Етапи створення екскурсії

ЕТАП 1. ВИЗНАЧЕННЯ МЕТИ Й ЗАВДАНЬ ЕКСКУРСІЇ

Робота над будь-якою новою екскурсією починається і чіткого визначення її мети. Це допомагає авторам екскурсії більш організовано вести роботу надалі. **Мета екскурсії** — це те, задля чого показуються екскурсантам екскурсійні об'єкти (пам'ятники історії й культури та ін.)

Приклад формулювання мети екскурсії: виховання любові й поваги до своєї малої батьківщини; естетичне виховання; розширення кругозору; одержання додаткових знань по конкретних галузях науки або окремих темах; знайомство з історією й сучасністю міста та ін.

Завдання екскурсії - досягти цілей шляхом розкриття її теми.

ЕТАП 2. ВИБІР ТЕМИ

Вибір теми залежить від потенційного попиту, конкретного замовлення або цілеспрямованого створення певної тематики екскурсій. Кожна екскурсія повинна мати свою чітко визначену тему. Тема є стрижнем, що поєднує окремі об'єкти й підтеми екскурсії в єдине ціле. Відбір об'єктів при створенні екскурсії учасники творчої групи ведуть, постійно звіряючи свої матеріали з темою. Однак мало відібрати об'єкт за темою, треба знайти конкретний матеріал, на якому ця тема буде розкрита з найбільшою повнотою й переконливістю. Після визначення теми обирають назву екскурсії таким чином, як це було описано в темі 2.

ЕТАП 3. ВІДБІР ЛІТЕРАТУРИ Й СКЛАДАННЯ БІБЛІОГРАФІЇ

У ході розробки нової екскурсії складається список книг, брошур, статей, опублікованих у газетах і журналах, що розкривають тему. Призначення списку - визначити межі майбутньої роботи з вивчення літературних джерел, надати допомогу екскурсводам у використанні необхідного фактичного й теоретичного матеріалу при підготовці тексту. Перелік літератури розмножується в декількох екземплярах для зручності в роботі групи. При великій кількості літературних джерел список може бути розділений на дві частини: «Основна література» і «Додаткова література».

ЕТАП 4. ВИЗНАЧЕННЯ ІНШИХ ДЖЕРЕЛ ЕКСКУРСІЙНОГО МАТЕРІАЛУ

Крім публікацій у пресі можуть бути використані інші джерела. Автори екскурсії складають їхній перелік, в який входять державні архіви, музеї, хронікально-документальні й науково-популярні кінофільми, відео матеріали, перелік електронних і інтерактивних інформаційних ресурсів, де містяться матеріали за темою екскурсії. Як джерело також можуть бути використані спогади учасників і очевидців історичних подій.

ЕТАП 5. ВІДБІР І ВИВЧЕННЯ ЕКСКУРСІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ

Правильний відбір об'єктів, їхня кількість, послідовність показу безпосередньо впливають на якість екскурсії.

В якості екскурсійних об'єктів можуть виступати:

- **пам'ятні місця**, пов'язані з історичними подіями (наприклад, Поле Полтавської битви);
- **будівлі й споруди**, меморіальні пам'ятники, пов'язані з життям і діяльністю видатних особистостей, шедеври архітектури й містобудування, житлові й суспільні будівлі, будівлі промислових підприємств, інженерні споруди, будівлі культурного, культового призначення, фортифікаційні споруди та інші будівлі;
- **природні об'єкти** — ліси, гаї, парки, ріки, озера, ставки, заповідники, заказники, національні природні парки, парки пам'ятники садово-паркового мистецтва, а також окремі дерева, реліктові рослини й ін.;
- **експозиції** музеїв, картинних галерей, постійних і тимчасових виставок;
- **пам'ятники археології** — городища, древні стоянки, поселення, кургани з похованнями, земляні вали, дороги, святилища, та ін.;
- **пам'ятники мистецтва** — витвори образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, скульптура й твори інших видів мистецтва.

Екскурсійні об'єкти класифікуються:

- **за змістом - однопланові** (шедеври живопису, ріка, рослина, тварина, будинок) і **багатопланові** (архітектурний ансамбль, ліс, поле, вулиця, площа міста);
- **за функціональним призначенням** - основні, які є основою для розкриття підтем, і додаткові, які показуються під час переїздів (переходів) між основними об'єктами, в ході логічних переходів у розповіді;
- **по ступеню збереженості** - повністю збережені, такі, що дійшли до наших днів зі значними змінами, частково збережені, втрачені.

Правильний відбір об'єктів забезпечить зорову основу сприйняття екскурсійного матеріалу й глибоке розкриття теми. Варто так організувати цю справу, щоб одні й ті самі об'єкти не кочували з екскурсії в екскурсію. По можливості в кожній темі повинні бути «свої» об'єкти. Розмаїтість об'єктів дасть можливість забезпечити правильне чергування вражень в екскурсантів, дозволяє зберегти елемент новизни при відвідуванні різних екскурсій одного екскурсійного підприємства.

Якщо неможливо виключити той або інший об'єкт із передбачуваного маршруту через його унікальність (наприклад, Будівлі архітектора А.Н. Бекетова, Площа Свободи та ін.), які показуються в ряді екскурсій (оглядовій, історичній, архітектурній), то такий об'єкт повинен бути розкритий особливо. При його показі повинні бути виявлені ті характерні риси, які не знайшли відбиття в екскурсіях на інші теми. А при розповіді щораз повинен бути використаний інший, матеріал відповідній конкретній темі. Тому інтерес екскурсантів при їхньому повторному огляді в різних екскурсіях не знижується.

У практиці підготовки екскурсій вироблена певна **методика оцінки екскурсійних об'єктів**. Застосування цієї методики особливо важливо в тих випадках, коли творці нової екскурсії, зустрічаючись на маршруті з декількома об'єктами, подібними за змістом, можуть обирати ті з них, які найцікавіші для даної теми

Для оцінки об'єктів, які включаються в екскурсію, рекомендується використовувати наступні критерії:

- **Пізнавальна цінність** — зв'язок об'єкта з конкретною історичною подією, з певною епохою, життям і творчістю відомого діяча науки або культури, художня цінність пам'ятника, можливість використання в естетичному вихованні учасників екскурсії.
- **Популярність об'єкта**, його відомість серед широких верств населення.

- **Незвичайність (екзотичність) об'єкта.** Мається на увазі особливість, неповторність об'єкта (наприклад, суцільнозварний міст Е. О. Патона через Дніпро в Києві). Незвичайність об'єкта може бути також пов'язана з якоюсь історичною подією, що відбулося в даній будівлі, на певному місці, або з легендою.
- **Зовнішня виразність об'єкта,** тобто його взаємодія із навколишнім середовищем - будівлями, спорудами, природою. Перевага віддається тому об'єкту, який найкраще вписується в місцевість, гармоніює з іншими об'єктами, з ландшафтом.
- **Збереженість об'єкта.** Робиться оцінка стану об'єкта в конкретний момент, і відповідно визначається можливість його показу екскурсантам.
- **Місцезнаходження об'єкта.** При відборі об'єктів повинні враховуватися відстань до пам'ятника, зручність під'їзду до нього, придатність дороги для автотранспорту, можливість підвозу до об'єкта екскурсантів, природна обстановка, що оточує даний об'єкт, наявність місця, придатного для розташування групи з метою спостереження.
- **Тимчасове обмеження показу об'єкта** (за часом доби, по днях, місяцях і сезонах) - це коли відвідування й огляд об'єкта неможливі через погану видимість, сезонність, графік роботи.

Екскурсія не повинна бути перевантажена великою кількістю об'єктів, тому що це збільшує її тривалість і викликає стомлюваність екскурсантів, а увага й інтерес при цьому слабшають. Оптимальна тривалість міської екскурсії становить 2-4 академічних години при цьому екскурсанти з інтересом сприймають не більше 15-20 екскурсійних об'єктів.

В екскурсію можуть входити об'єкти як однієї групи (наприклад, пам'ятники архітектури) так і декількох груп (пам'ятні місця, історичні пам'ятники, житлові будівлі, природні об'єкти). Набір об'єктів залежить від теми екскурсії, її змісту, складу екскурсійної групи. Неправильно, наприклад, коли вся оглядова екскурсія побудована винятково на показі скульптурних пам'ятників і монументів. Варто уникати одноманітності побудови зорового ряду. Зорові враження екскурсантів будуть неповними, якщо в маршрут поряд з пам'ятниками й монументами не буде введений показ окремих об'єктів природи, визначних місць та ін.

Всі об'єкти, залежно від своєї ролі в екскурсії, розподіляються на **основні й додаткові**. Основні об'єкти піддаються більш глибокому аналізу, на них розкриваються підтеми екскурсії. Показ додаткових об'єктів, як правило, здійснюється при переїздах (переходах) екскурсійної групи.

Відбір об'єктів закінчується складанням картки на кожний з них. Картка виготовляється на твердому картоні у вигляді таблиці (рис. 4)

КАРТКА ОБ'ЄКТА № _____

1) найменування об'єкта (первісне й сучасне), а також назва, під якою пам'ятник відомий серед місцевих жителів	
2) історична подія, з якою пов'язаний об'єкт, дата події	
3) місцезнаходження об'єкта, його поштова адреса, під'їзд і підхід до нього	
4) опис об'єкта (автор, дата спорудження, з яких матеріалів виготовлений, текст меморіального напису, особливості);	
5) джерело відомостей про пам'ятник (література, де описаний об'єкт і події, пов'язані з ним, архівні дані, усні перекази);	
6) Збереженість об'єкта (стан об'єкта й прилеглої території, дата останнього ремонту, реставрації);	
7) в яких екскурсіях пам'ятник використовується;	
9) дата складання картки, прізвище й посада укладача;	
10) додаткові дані (при необхідності)	

Рис. 4. Приклад бланка картки екскурсійного об'єкта.

До картки обов'язково прикріплюються фотографії об'єкта в його нинішньому й колишньому видах.

ЕТАП 6. СКЛАДАННЯ МАРШРУТА ЕКСКУРСІЇ

Маршрут екскурсії являє собою найбільш зручний шлях проходження екскурсійної групи, що сприяє розкриттю теми. Одне із завдань маршруту - сприяти найбільш повному розкриттю теми.

Розробка маршруту - складна багатоступінчаста процедура, що вимагає досить високої кваліфікації і є одним з основних елементів технології створення нової екскурсії. При розробці автобусного маршруту слід керуватися «Правилами дорожнього руху», «Правилами перевезення пасажирів» та ін.

Основні вимоги, які повинні бути враховані укладачами маршруту - організація показу об'єктів у логічній послідовності й забезпечення зорової основи для розкриття теми.

У практиці екскурсійних установ існують три варіанти побудови маршрутів:

- **хронологічний** (наприклад, екскурсії, присвячені життю й діяльності видатних людей);
- **тематичний** (екскурсії, пов'язані з розкриттям певної теми в житті міста, наприклад, «Храми Харкова»);
- **тематико-хронологічний** (Всі оглядові міські екскурсії).

Вимоги до екскурсійного маршруту

1. Показ об'єктів варто проводити, не допускаючи непотрібних повторних проїздів по одній і тій самій ділянці маршруту (вулиці, площі, мосту, шосе), тобто так званих «петель»;
2. Наявність доступності об'єкта (площадки для його огляду й упоряджених зупинок, у тому числі санітарних, і місць паркування транспортних засобів);
3. Переїзд або перехід між об'єктами не повинен займати більше 10-15 хвилин, щоб не було занадто тривалих пауз у показі й розповіді;

Рекомендується до моменту проведення екскурсії мати кілька варіантів руху групи.

Необхідність зміни маршруту в ряді випадків викликається транспортними «пробками», ремонтними роботами на міських магістралях. Все це повинне бути враховане при створенні різних варіантів маршруту.

Розробка автобусного маршруту завершується узгодженням і затвердженням паспорта й схеми маршруту, розрахунку кілометражу й часу використання автотранспорту.

ЕТАП 7. ОБ'ЇЗД (ОБХІД) МАРШРУТА

Об'їзд (обхід) маршруту є одним з важливих етапів розробки нової екскурсії. При організації об'їзду (обходу) маршруту вирішуються наступні **завдання**:

- 1) ознайомитися із плануванням траси, вулицями, площами, по яких прокладений маршрут;
- 2) уточнити місце, де розташовані об'єкти, а також місце передбачуваної зупинки екскурсійного автобуса або пішохідної групи;
- 3) освоїти під'їзд на автобусі до об'єктів або місць стоянок;
- 4) провести хронометраж часу, необхідного для показу об'єктів, їхньої словесної характеристики й пересування автобуса (пішохідної групи), а також уточнити тривалість екскурсії в цілому;
- 5) перевірити доцільність використання намічених об'єктів показу;
- 6) вибрати кращі точки для показу об'єктів і варіанти розташування екскурсійної групи;

- 7) вибрати методику ознайомлення з об'єктом;
- 8) з метою безпеки пересування туристів по маршруту виявити потенційно небезпечні місця й вжити заходів.

ЕТАП 8. ПІДГОТОВКА КОНТРОЛЬНОГО ТЕКСТУ ЕКСКУРСІЇ

Текст екскурсії являє собою матеріал, необхідний для повного розкриття всіх підтем, що входять в екскурсію. Текст покликаний забезпечити тематичну спрямованість розповіді екскурсовода на факти й події, яким присвячена екскурсія, в ньому дається об'єктивна оцінка показуваних об'єктів.

Вимоги до тексту: стислість, чіткість формулювань, необхідна кількість фактичного матеріалу, наявність інформації з теми, повне розкриття теми, літературна мова.

Види текстів: контрольний і індивідуальний.

Контрольний текст - ретельно підібраний і вивірений по джерелах матеріал, який є основою для всіх екскурсій за даною темою. У більшості випадків містить хронологічний виклад матеріалу й не відбиває структури екскурсії, не будується в маршрутній послідовності з розподілом матеріалу, що викладається, по зупинках, де відбувається аналіз екскурсійних об'єктів.

Контрольний текст екскурсії складається творчою групою. Використовуючи положення й висновки, які містяться в контрольному тексті, екскурсовод буде свій **індивідуальний текст**.

Крім матеріалів для розповіді екскурсовода в контрольний текст включають матеріали, які повинні скласти зміст вступного слова й висновку екскурсії, а також логічних переходів. Він повинен бути зручний для користування. Цитати, цифри й приклади супроводжуються посиланнями на джерела.

ЕТАП 9. КОМПЛЕКТУВАННЯ «ПОРТФЕЛЯ ЕКСКУРСОВОДА»

«Портфель екскурсовода» - умовне найменування комплекту наочних матеріалів, використовуваних у ході проведення екскурсії. Ці матеріали звичайно містяться в папці або невеликому портфелі.

Завдання «портфеля екскурсовода»:

- відновити відсутні ланки при показі (об'єкт не зберігся до наших днів, дати уявлення про первісний вид об'єкта, показати перспективу в майбутньому)
- дати зорове уявлення про об'єкт (рослини, мінерали, механізми шляхом показу справжніх зразків, їхніх фотографій, макетів).

У «портфель екскурсовода» включаються фотографії, географічні карти, схеми, креслення, малюнки, зразки продукції, копії справжніх документів, рукописів, літературних творів, макети, муляжі й ін.

Такі «портфелі» створюються, як правило, по кожній темі і використовуються в кожній екскурсії. Кількість їх не повинна бути великою, тому що в цьому випадку експонати будуть відволікати екскурсантів від огляду справжніх об'єктів, розсіювати їхню увагу. Наочні експонати «портфеля екскурсовода» повинні бути зручні для використання. До кожного експоната, включеного в «портфель», прикладається картка з поясненнями або довідковим матеріалом. Іноді пояснення приклеюються зі зворотної сторони експоната. Така анотація служить вихідним матеріалом для екскурсовода при показі експоната екскурсантам.

ЕТАП 10. ВИЗНАЧЕННЯ МЕТОДИЧНИХ ПРИЙОМІВ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЇ

Успіх проведення екскурсії перебуває в прямої залежності від використаних у ній методичних прийомів показу й розповіді. Вибір того або іншого методичного прийому диктується завданнями, поставленими перед екскурсією, інформаційною насиченістю конкретного об'єкта.

Робота творчої групи на цьому етапі складається з декількох частин:

1. відбору найбільш ефективних **методичних прийомів для висвітлення підтем**, методичних прийомів, які рекомендуються залежно від екскурсійної аудиторії (дорослі, діти), часу проведення екскурсії (зима, літо, день, вечір), особливостей показу;
2. визначення **прийомів збереження уваги екскурсантів** і активізації процесу сприйняття екскурсійного матеріалу;
3. вироблення **рекомендацій з використання виразних засобів у мові** екскурсовода;

ЕТАП 11. ВИЗНАЧЕННЯ ТЕХНІКИ ВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЇ

Техніка ведення екскурсії поєднує всі організаційні питання екскурсійного процесу. Ці вказівки віносяться як до екскурсовода так і до водія і до екскурсантів.

В основному формулюються вказівки щодо:

- місць зупинок транспорту й виходам для огляду об'єктів;
- пересування між об'єктами, його швидкості;
- демонстрації матеріалів «портфеля екскурсовода»;
- використання пауз;
- дотримання часу, відведеного на висвітлення підтем;
- організацію відповідей на питання екскурсантів;
- про порядок дотримання елементів ритуалу
- місця екскурсовода при показі об'єктів і при пересуванні групи.

Докладніше питання екскурсійної техніки висвітлені в темі 5.

ЕТАП 12. СКЛАДАННЯ МЕТОДИЧНОЇ РОЗРОБКИ

Методична розробка — документ, що визначає, як провести дану екскурсію, як краще організувати показ пам'яток, яку методику й техніку ведення варто застосувати, щоб екскурсія пройшла ефективно. Вона дисциплінує екскурсовода й повинна: підказати екскурсоводові шляхи для розкриття теми;

озброїти його найбільш ефективними методичними прийомами показу й розповіді; містити чіткі рекомендації з питань організації екскурсії; враховувати інтереси певної групи екскурсантів (Методична розробка складається на кожен тему екскурсії, в тому числі й при диференційованому підході до підготовки й проведення екскурсії. У варіантах методичної розробки знаходять висвітлення вікові, професійні й інші інтереси екскурсантів, особливості методики їх проведення); з'єднувати показ і розповідь у єдине ціле.

Методична розробка оформлюється таким чином:

На титульному аркуші розташовують дані: найменування екскурсійної установи, назва теми екскурсії, вид екскурсії, довжина маршруту, тривалість в академічних годинах, прізвища й посади укладачів, дата затвердження екскурсії керівником екскурсійної установи (печатка і підпис);

1. На наступній сторінці викладають мету й завдання екскурсії, схему маршруту із вказівкою об'єктів і зупинок під час екскурсії. Список підтем.
2. Текст вступу, основної частини і висновків.
3. Технологічна карта (таблиця з 7 стовпчиків обсягом 6-12 сторінок).
4. Матеріали «портфеля екскурсовода», які супроводжуються списком із порядковими номерами і назвами експонатів.
5. Картки об'єктів.
6. Список використаних джерел.

Ефективність методичної розробки залежить від правильного, точного та змістовного заповнення всіх граф технологічної карти екскурсії. Розмір технологічної карти - 6-12 сторінок машинописного тексту (обсяг документа залежить від кількості екскурсійних

об'єктів, числа підтем, тривалості екскурсії за часом і довжиною маршруту). Фрагмент заповненої технологічної карти по першій підтемі екскурсії «Вулиця Полтавський шлях - сторінки історії відомі й невідомі» наведений в табл. 1. дидактичного забезпечення.

У 1 графі «Ділянки маршруту екскурсії» називається точка початку екскурсії й закінчення 1 підтеми; далі по маршруту початок і закінчення другої підтеми і т. д.

У 2 графі «Місця зупинок» називаються ті точки маршруту, де передбачений вихід з автобуса; передбачається огляд об'єкта з вікон автобуса без виходу екскурсантів або передбачається зупинка на пішохідній екскурсії. Всі записи в цій графі слід робити максимально точно вказуючи географічні місця розташування зупинок.

У графі 3 «Об'єкти показу» перераховують ті об'єкти, які показують групі на зупинці, у ході переїзду або пересування групи до наступної зупинки.

У заміській екскурсії об'єктами показу можуть бути в цілому місто, селище, а при їх розташуванні вдалині - видимі частини (висока будівля, вежа, дзвіниця й ін.). У міській екскурсії об'єктами показу можуть бути вулиця або площа

Графа 4 «Тривалість екскурсії». Час, що називається в цій графі являє собою суму часу, що затрачається на показ об'єктів, розповідь екскурсовода й на пересування екскурсантів по маршруту до наступної зупинки. Тут же необхідно враховувати час, затрачений на рух біля об'єктів і між об'єктами.

Графа 5 «Найменування підтем і перелік основних питань». Називається підтема, що розкривається на даному відрізку маршруту, в даний відрізок часу, на перерахованих в графі 3 об'єктах. Тут формулюють основні питання, що викладаються при розкритті підтеми.

Графа 6 «Організаційні вказівки». У цю графу включають всі питання, які входять у поняття «Техніка ведення екскурсії», і рекомендації, що були розроблені на 11 етапі підготовки екскурсії.

Графа 7 «Методичні вказівки» визначає напрямок усього документа, формулює основні вимоги до екскурсовода за методикою ведення екскурсії, дає вказівки щодо використання методичних прийомів. Варто вказати, де і як застосовуються методичні прийоми. У цій графі також викладається варіант логічного переходу до наступної підтеми, даються рекомендації з показу матеріалів «Портфеля екскурсовода» (Етап 10).

ЕТАП 13. СКЛАДАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТЕКСТУ

Основою розповіді екскурсовода є індивідуальний текст. Такий текст кожний екскурсовод складає самостійно, спираючись на контрольний текст. Це певним чином полегшує роботи кожному екскурсоводу, оскільки над контрольним текстом працювала творча група найбільш підготовлених екскурсоводів, і екскурсовод, що готує нову для себе тему, не зуміє домогтися того, що до нього було зроблено колективними зусиллями. Проте, ознайомлення з контрольним текстом можливе лише після того, як попередня робота екскурсовода над новою темою буде закінчена (збір, вивчення й первинна обробка матеріалу), детальніше про підготовку екскурсовода до нової теми екскурсії розглядається в темі 6.

За своїм змістом **обидва тексти (контрольний і індивідуальний) збігаються**. А це означає, що при наявності правильно складеного контрольного тексту у всіх екскурсоводів, які освоїли дану тему, екскурсії бувають «стандартні». Вони однакові за своїм змістом, збігаються в оцінках історичних подій і фактів, у висновках, які роблять по окремих підтемах і по темі в цілому. Природно, що всі екскурсоводи, перебуваючи біля одного об'єкта, будуть говорити те саме. Проводячи аналіз того самого зорового об'єкта, екскурсоводи показують і розповідають те саме. **У цьому сенс контрольного тексту як еталона.**

Основна відмінність індивідуального тексту від контрольного полягає в тому, що він відбиває структуру екскурсії й побудований у повній відповідності з методичною

розробкою екскурсії. Матеріал розміщується в тій послідовності, в якій показуються об'єкти, і має чіткий розподіл на частини. Кожна з них присвячується окремі підтемі. Складений відповідно до цих вимог індивідуальний текст являє собою готову для «використання» розповідь. Індивідуальний текст містить повний виклад того, що варто розповісти на екскурсії. Не допускається також згадування фактів без їхнього датування, посилань на джерела. У той же час текст цього виду відбиває особливості мови «виконавця», відрізняється ступенем емоційності, використанням різних прийомів показу й розповіді, те саме положення може бути розкрито на різних прикладах. Прагнення до жвавості подачі матеріалу на екскурсії не повинне вести до спроб розважати екскурсантів. При вирішенні питання про сполучення на екскурсії елементів пізнавальних і розважальних справа повинна бути вирішена за формулою: **максимум пізнавального мінімум розважального**.

В екскурсіях можуть бути використані тільки легенди.

Текст слід писати від першої особи, й виражаючи свою індивідуальність.

Техніка використання індивідуального тексту

Екскурсовод може під час екскурсії користуватися своїм індивідуальним текстом. Але при цьому він повинен бути перенесений на спеціальні картки, де записуються короткі дані про об'єкт, основні думки розповіді, окремі цитати, історичні дати. По кожній підтемі заповнюється кілька карток (звичайно за числом основних питань).

Використовуючи картки, екскурсовод не читає їхній зміст у ході екскурсії, а лише заглянувши в них, пригадує зміст розповіді. Якщо в екскурсії з'являється значна перерва між об'єктами, екскурсовод може ще раз подивитися картки, освіжити в пам'яті матеріал розповіді. Найчастіше картки як конспект розповіді використовують при підготовці до екскурсії. Виняток становлять ті картки, на які занесені цитати й уривки з художніх творів, зміст яких становить основу прийому літературного монтажу. На екскурсії вони зачитуються з карток повністю.

Картка повинна бути зручною для використання. Рекомендується її невеликий розмір, приблизно чверть аркуша. Картки мають порядкові номери й складаються перед екскурсією з урахуванням послідовності підтем, що розкриваються.

Наявність індивідуального тексту не означає, що він весь повинен заучуватися напам'ять і доноситися до екскурсантів слово в слово

Переходи в тексті екскурсії

Перед творцями екскурсії постає завдання зв'язати зміст усіх підтем у єдине ціле. Воно вирішується за допомогою логічних переходів, які повинні розглядатися як важлива частина екскурсії. Добре складені логічні переходи надають екскурсії стрункність, забезпечують послідовність у викладі матеріалу, є гарантією того, що наступна підтема буде сприйматися з інтересом. Переходи бувають двох видів: логічні й формальні. Часто в екскурсіях при переході від однієї підтеми до іншої користуються **формальними (конструктивними) переходами**. Формальним називається такий перехід, що не пов'язаний зі змістом екскурсії й не є «перехідним містком» від однієї частини екскурсії до іншої. (Наприклад, «А тепер проїдемо по площі», «Зараз ми з вами підемо далі», «Давайте оглянемо ще одне примітне місце».) Не треба, однак, заперечувати правомірність використання таких переходів взагалі й вважати їх помилкою в екскурсійній роботі.

У тих випадках, коли пересування між об'єктами займає лічені секунди, такі переходи неминучі. (Наприклад, «Тепер подивиться праворуч» або «Прошу звернути увагу на пам'ятник, розташований поруч».) Такі переходи неминучі при огляді експозицій у музеях і на виставках, де зали, тематичні розділи й окремі стенди, присвячені різним підтемам, розташовані

неподалік один від одного. Конструктивний перехід, не будучи «перехідним містком» між підтемами, націлює екскурсантів на ознайомлення з наступним об'єктом.

Більш ефективний *логічний перехід*, ув'язаний з темою екскурсії. Такий перехід може початися до пересування групи до наступної зупинки або закінчитися вже на зупинці біля об'єкта. Логічний перехід диктується не стільки особливостями екскурсійного об'єкта, скільки змістом самої екскурсії, тієї підтеми, після якої робиться цей перехід. Тривалість логічного переходу звичайно дорівнює за часом переїзду (переходу) групи від об'єкта до об'єкта, але вона може бути й більше, і менше.

ЕТАП 14. ПРИЙОМ (ЗДАЧА) ЕКСКУРСІЇ

При позитивній оцінці контрольного тексту й методичної розробки екскурсії, а також при наявності укомплектованого «портфеля екскурсовода» і карти-схеми маршруту призначається дата прийому (здачі) нової екскурсії. Здача екскурсії поручається керівникові творчої групи. У разі його відсутності через хворобу або з інших поважних причин екскурсію здає один із членів творчої групи. У прийомі (здачі) екскурсії беруть участь керівники екскурсійної установи, методичні працівники, члени творчої групи й методичної секції, де готувалася екскурсія, а також керівники інших секцій.

Прийом (здача) екскурсії має діловий характер, проводиться у формі творчої дискусії, обміну думками, виявлення недоліків. Учасники прийому екскурсії повинні бути попередньо ознайомлені з усіма необхідними документами екскурсії.

Прийом також може проходити у вигляді проведення пробної екскурсії.

ЕТАП 15. ЗАТВЕРДЖЕННЯ ЕКСКУРСІЇ

При позитивному висновку про контрольний текст і методичну розробку, а також на підставі розрахунку вартості й визначення норми прибутку нової екскурсії керівником екскурсійної установи видається наказ про затвердження нової екскурсійної теми й списку екскурсоводів, допущених до її проведення.

До роботи допускаються екскурсоводи, які брали активну участь у розробці теми й прослухані на маршруті або в ході співбесіди. Висновок по співбесіді робить методист екскурсійно-методичного відділу. Екскурсоводи (незалежно від стажу роботи) до проведення екскурсії на нову для них тему допускаються тільки при наявності в них індивідуального тексту після прослуховування й видання відповідного наказу.

ОБОВ'ЯЗКОВА ДОКУМЕНТАЦІЯ ЗА ТЕМОЮ ЕКСКУРСІЇ

Підготовка нової екскурсійної теми є складним процесом. Ця робота вважається завершеною, коли підготовленими будуть всі необхідні документи.

Документація по екскурсійних темах зберігається в методичному кабінеті.

1. Список літератури з теми.
2. Картки (паспорта) об'єктів, включених у маршрут.
3. Контрольний текст екскурсії.
4. Індивідуальні тексти екскурсоводів.
5. Схема (карта) маршруту.
6. «Портфель екскурсовода».
7. Технологічна карта екскурсії.
8. Матеріали екскурсії.
9. Список екскурсоводів які допущені до проведення екскурсії по темі.

Ключові слова та поняття теми:

- Тема екскурсії;
- Назва екскурсії;
- Мета екскурсії;

- Завдання екскурсії;
- Підтема екскурсії;
- Екскурсійний об'єкт;
- Картка об'єкта;
- Маршрут екскурсії;
- Контрольний текст екскурсії;
- Індивідуальний текст ;
- «Портфель екскурсовода»;
- Технологічна карта екскурсії;
- Методична розробка екскурсії

Контрольні питання:

1. Три основні етапи в підготовці екскурсії.
2. Характеристика кожного з 15 етапів підготовки нової екскурсії.
3. Вступ, основна частина та висновок по екскурсії, їх значення та структура.
4. Види екскурсійних об'єктів, їх класифікація.
5. Призначення та структура картки об'єкта.
6. Методика оцінки екскурсійних об'єктів.
7. Маршрут екскурсії та вимоги до нього.
8. Різниця між контрольним текстом і індивідуальним текстом, вимоги до тексту екскурсії
9. Логічні переходи в екскурсії їх види та призначення.
10. Групи методичних прийомів, які використовуються на екскурсіях.
11. Що таке методична розробка екскурсії, її призначення та порядок складання.
12. Перелік документів, необхідних для проведення екскурсії.

Література:

Основна: 2, 3, 4, 6, 7, 8, 13.

Додаткова: 15, 19.

ТЕМА 4. МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЙ

1. Класифікація методичних прийомів.
2. Показ його сутність, задачі, умови.
3. Види показу. Особливості показу.
4. Методичні прийоми показу.
5. Розповідь в екскурсії. Основні вимоги до розповіді на екскурсії.
6. Особливості розповіді на екскурсії.
7. Методичні прийоми розповіді.
  8. Особливі методичні прийоми на екскурсії.

Засвоєння екскурсоводом методичних прийомів.

Методика проведення екскурсій спрямована на те, щоб допомогти екскурсантам легше засвоїти зміст екскурсій. **Завдання методичних прийомів** — забезпечити найкращу дієвість екскурсійного методу повідомлення знань аудиторії. Правильне використання методичних прийомів становить одну з основ професійної майстерності екскурсовода.

Класифікація методичних прийомів

Залежно від призначення методичні прийоми підрозділяються на кілька груп:

- методичні прийоми, завдання яких - допомогти екскурсоводу встановити міцні контакти між екскурсоводом і екскурсантами;
  - прийоми, завдання яких домогтися стійкої уваги аудиторії до спостережуваного об'єкта;
  - прийоми, що закріплюють увагу до розповіді, збуджують в екскурсантів інтерес до певних питань;
  - прийоми, що забезпечують зорове сприйняття екскурсійного матеріалу.
- У класифікації **прийомів проведення екскурсій** виділяються:
- прийоми показу
  - прийоми розповіді
- Крім цього методичні прийоми діляться на:
- загальні, застосовувані на всіх екскурсіях незалежно від того, що показується й про що йде розповідь;
  - окремі, властиві одному виду екскурсій (виробничих, музейних, природознавчих);
  - одиничні прийоми, використовувані при спостереженні якого-небудь одного унікального об'єкта (наприклад, Дзвіниця Успенського собору в дні з незначною хмарністю й достатньо сильним вітром можна продемонструвати ефект падіння дзвіниці). Такі прийоми, як правило, є «знахідкою» одного екскурсовода й не застосовуються всіма, хто проводить подібні екскурсії;
  - прийоми, використовувані в певну пору року, дня.

МЕТОДИЧНИЙ ПРИЙОМ ПОКАЗУ В ЕКСКУРСІЇ

Показ — процес реалізації принципу наочності, наочний спосіб ознайомлення з екскурсійним об'єктом або декількома об'єктами одночасно (наприклад, з пам'ятником архітектури або з архітектурним ансамблем). Показ може розглядатися як дія (або сума дій) екскурсовода, спрямована на виявлення сутності предмета.

Показ на екскурсіях — багатоплановий процес витягу зорової інформації з об'єктів, процес, під час якого дії екскурсантів виконуються в певній послідовності, з конкретною метою.

Показ об'єкта — це система цілеспрямованих дій екскурсовода й екскурсантів, спостереження об'єктів під керівництвом кваліфікованого фахівця. Показ припускає аналіз об'єктів, активну самостійну роботу екскурсантів.

Особливістю показу є здатність виявити, розкрити ту або іншу якість (властивість, здатність) спостережуваного об'єкта, можливість зробити явним, очевидним те, що непомітно при першому погляді на предмет.

Показ в екскурсії являє собою двосторонній процес, що поєднує: а) активні дії екскурсовода, спрямовані на виявлення сутності сприйманих об'єктів; б) активну діяльність екскурсантів (спостереження, вивчення, дослідження об'єктів).

Крім показу на екскурсії присутні такі дії екскурсантів по знайомству з об'єктами як, **споглядання й огляд**, але вони значно відрізняються від показу. Так, при спогляданні й огляді ніхто не демонструє об'єкт, відсутній керівник, і сприйняття предметів зорового ряду - пасивне.

Споглядання в такий спосіб - це просте пасивне сприйняття об'єкта.

Огляд як поверхнєве позапланове знайомство з пам'ятниками.

Розходження споглядання й огляду в порівнянні з показом полягає в тому, що при огляді людина сприймає тільки зовнішній вигляд пам'ятника. При показі ж вона бачить не тільки пам'ятник, але за допомогою екскурсовода розрізняє різні сторони, частини, зовнішні особливості об'єкта, бере участь у їхньому аналізі.

Завдання показу на екскурсії полягають у наступному:

- 1) показати екскурсійні об'єкти, що перебувають перед екскурсантами;
- 2) показати об'єкти, яких уже немає (збереглися тільки на фотографії або малюнку);
- 3) показати історичні події, що відбувалися на даному місці, відтворити їх зорову картину;
- 4) показати дії історичного діяча (письменника, художника, полководця), які відбувалися на даному місці;
- 5) показати об'єкт таким, яким він був у період описуваної події.

Умови для показу:

Ефектний показ екскурсійних об'єктів вимагає певних умов. У поняття умови показу, входить:

- а) правильно обрані точки показу;
- б) час, більш вигідний для показу;
- в) можливість відволікти увагу екскурсантів від об'єктів, далеких від теми;
- г) використання руху екскурсантів як методичного прийому;
- д) уміння й навички екскурсовода;
- е) підготовленість екскурсантів до спостереження об'єктів.

Методика вимагає забезпечення послідовності при здійсненні показу на екскурсії.

Зразкова схема послідовності дій екскурсовода при показі об'єкта

1. Екскурсовод визначає, що за предмет (об'єкт) показується екскурсантам.	Визначення
2. Екскурсовод пояснює, що собою представляє об'єкт (характеризує, описує об'єкт).	Характеристика
3. Екскурсовод говорить про призначення об'єкта.	Мета створення
4. Екскурсовод розглядає окремі частини об'єкта.	Екскурсійний аналіз, порівняння
5. Екскурсовод називає автора пам'ятника, архітектора будівлі.	Довідка
6. Екскурсовод розповідає	Оцінка історичної події

про подію, пов'язаному з об'єктом, його значення.	
---	--

Для посилення показу екскурсовод користується **вказівками**, які розрізняють:

- за часом їхнього впливу на аудиторію:
  - до зустрічі з екскурсійним об'єктом, до початку спостереження;
  - у ході показу об'єкта, коли він перебуває в полі їхнього зору;
  - наприкінці спостереження з метою повідомити методику самостійного огляду екскурсантами подібних об'єктів у майбутньому.
- вказівки, що орієнтують екскурсантів на певні частини або деталі об'єкта (за часом - до спостереження);
- спрямовує увагу екскурсантів на певний об'єкт;
- рекомендують порівняти даний об'єкт з яким-небудь іншим, баченим ними раніше (дається в ході спостереження);
- особливості, що роз'яснюють об'єкт показу з метою його більш глибокого розуміння (в ході спостереження);
- вказівки, що виділяють об'єкт із ансамблю або з ряду подібних йому з навколишнього середовища (природа, забудова);
- пропонують зробити висновки на основі своїх спостережень.

Види показу в автобусній екскурсії

Для автобусної екскурсії характерні чотири види показу:

1) на ходу автобуса з вікон при швидкості 50-60 км/год екскурсовод коментує те, що бачать екскурсанти. Такий вид показу об'єктів характерний для шляхової екскурсійної інформації;

2) спостереження з вікон у ході вповільненого руху автобуса при проходженні повз зорові об'єкти. Це дає можливість оглянути пам'ятники історії й культури, одержати поверхневе враження про них. Звичайно такий показ використовується для знайомства з додатковими об'єктами;

3) спостереження об'єктів при зупинці автобуса без виходу екскурсантів із салону. Показ ведеться з вікна автобуса. Відбувається більше глибоке знайомство з об'єктом, пам'ятними місцями. Можливість використання методичних прийомів показу обмежена;

4) на зупинці з виходом екскурсантів з автобуса. Відбувається більш глибокий показ. Використовуються методичні прийоми показу.

Особливості показу на екскурсії

Показ як найважливіший елемент екскурсії (її зорова основа) має свої характерні риси:

1. Активність показу.
2. Логічна послідовність показу.
3. Чільне значення показу.
4. Визначальна роль показу.
5. Сюжетність показу.
6. Парадоксальність показу .

МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ПОКАЗУ

Прийоми показу підрозділяються на:

Приєм попереднього огляду - використовується в той момент, коли екскурсанти перебувають на місці розташування пам'ятника. Він являє собою перший щабель спостереження об'єкта. Існують два варіанти використання прийому:

- **Перший** починається зі слів екскурсовода: «А це такий-то пам'ятник, ознайомтеся з ним». Тим самим він запрошує екскурсантів самим провести

первісне спостереження об'єкта, познайомитися з його зовнішнім виглядом, побачити якісь деталі. Після цього екскурсовод націлює увагу групи на визначення сутності об'єкта, що дає екскурсантам можливість: а) скласти уявлення про історичну місцевість, де відбувалися розглянуті події; б) представити даний об'єкт у природній обстановці; в) дати певну оцінку об'єкту; г) одержати уявлення про його природне оточення.

- **Другий** варіант використання прийому попереднього огляду полягає в тому, що початком служить коротке вступне слово екскурсовода, в якому він зорієнтує групу на те, що саме слід побачити в ході спостереження об'єкта, які його якості й конкретні особливості рекомендується виявити в ході спостереження.

Прийом панорамного показу дає можливість екскурсантам спостерігати вид місцевості. Для панорамного показу можуть бути використані вежі, дзвіниці, кріпосні стіни, мости та інші високі точки, звідки відкривається панорама міста, поля бою, долини, ріки. Для активізації сприйняття екскурсантами широкої картини, що відкривається перед ними, необхідно в спостережуваній панорамі виявити композиційний центр і звернути на нього увагу групи. Інша особливість панорамного показу полягає в тому, що в поле зору екскурсантів попадає багато об'єктів. Екскурсовод повинен показати ті об'єкти, які розкривають тему, перейшовши від загального показу панорами до окремих частин.

Прийом зорової реконструкції (відтворення). Термін «реконструкція» означає відновлення первісного виду (вигляду) чого-небудь. Сутність цього прийому полягає в тому, що словесним шляхом відновлюється первісний вигляд об'єкта. Робить це екскурсовод, спираючись на зорові враження екскурсантів. Цей прийом широко використовують при показі пам'ятних місць, де проходили бої, народні повстання, страйки, мітинги та інші події. Сюди ж відносять місця, пов'язані з життям і діяльністю відомих особистостей. Якщо, наприклад, будівля перетворилася в руїни зробити зорову реконструкцію екскурсоводові допомагають її вцілілі частини й деталі. Якщо ж будівля не збереглася, на допомогу приходять експонати «портфеля екскурсовода». Успіх використання прийому зорової реконструкції залежить від ступеня підготовленості екскурсовода.

Прийом зорового монтажу є одним з варіантів методичного прийому реконструкції. Екскурсовод, використовуючи прийом зорового монтажу, відновлює потрібний образ, підсумовуючи зовнішній вигляд декількох пам'ятників, а також їхніх окремих частин. Складові частини можуть бути «запозичені» з тих об'єктів, які в цей момент служать предметом спостереження екскурсантів. У зоровому монтажі можуть бути використані фотографії, креслення, малюнки.

Прийом локалізації подій тобто зв'язок подій з конкретним місцем. Цей прийом дає можливість обмежити увагу учасників екскурсії певними рамками, прикувати їхні погляди до даної конкретної території, саме до того місця, де відбулася подія. При викладі матеріалу цей прийом передбачає перехід від загального до часткового.

Прийом абстрагування являє собою уявний процес виділення із цілого яких-небудь частин з метою наступного глибокого спостереження. Цей методичний прийом дозволяє екскурсантам розглянути ті ознаки предмета (пам'ятника історії й культури, монументальної скульптури), які є основою для розкриття теми (підтеми). Прийом абстрагування побудований на спостереженні: а) одного з об'єктів за допомогою уявного відволікання від інших об'єктів, розташованих поруч, на тій же площі або вулиці; б) однієї із частин будівлі (поверху, балкона, ганку та ін.) при відволіканні від інших його частин, які менш істотні або не потрібні для розгляду даної теми.

Прийом зорового порівняння. В екскурсійній методиці використовують різні види порівняння: зорове, словесне, порівняння об'єкта, який знаходиться перед очима екскурсантів з об'єктом, який екскурсанти бачили раніше. Даний прийом побудований на зоровому зіставленні різних предметів або частин одного об'єкта з іншим, що перебуває

перед очима екскурсантів. При цьому порівнюють один з одним як схожі, так і різні за своїм зовнішнім виглядом об'єкти.

Використання прийому зорового порівняння дає змогу екскурсантам представити дійсну величину об'єкта (наприклад, висоту пам'ятника, довжину кріпосних стін, ширину вулиці), дозволяє скоротити кількість цифр у розповіді, число використовуваних фактів і прикладів, час, затрачений на пояснення.

Прийом інтеграції побудований на об'єднанні окремих частин спостережуваного об'єкта в єдине ціле. Показуючи будівлю, споруду, пам'ятне місце, екскурсовод йде шляхом інтеграції, тобто об'єднання різних сторін, деталей, властивостей, в єдине ціле. Наприклад, прийом інтеграції може бути використаний при показі архітектурного ансамблю.

Спочатку показується кожна будівля окремо, потім екскурсовод поєднує (інтегрує) зорові враження, отримані екскурсантами при спостереженні окремих об'єктів. На заключному етапі показу група спостерігає ансамбль як єдність декількох будівель. І екскурсовод формулює висновки, характеризує ансамбль у цілому.

Прийом зорової аналогії або асоціації побудований на порівнянні: а) даного об'єкта з фотографією або малюнком іншого аналогічного об'єкта; б) спостережуваного об'єкта з тими об'єктами, які екскурсанти спостерігали раніше. Механізм дії цього прийому полягає в тому, що екскурсовод «ставить» перед екскурсантами два об'єкти, причому тільки один з них фізично перебуває перед їхніми очима.

Прийом зорової аналогії більш складний, ніж прийом зорового порівняння. При зоровому порівнянні зіставляються дві схожих між собою будівлі, споруди, монумента, рослини, пам'ятні місця, портрети, що перебувають у цей момент перед екскурсантами. Завдання екскурсовода, який використовує цей прийом при показі об'єкта, - залучити екскурсантів до активного пошуку аналогії, викликати в пам'яті уявлення про зовнішній вигляд аналогічного об'єкта, який вони бачили на колишніх екскурсіях. При цьому в кожного екскурсанта може бути своя аналогія. Прийом зорової аналогії іноді називають прийомом асоціації. Особливо часто цей прийом показу будується на асоціації за подібністю.

Прийом переключення уваги. Після спостереження об'єкта екскурсанти за пропозицією екскурсовода переносять свій погляд на інший об'єкт (наприклад, перенос погляду з будинку, побудованого на початку минулого століття, на сучасну багатоповерхову будівлю або перехід від спостереження панорами міста до спостереження об'єктів природи). Наявність контрасту збагачує новими враженнями. Порівняння об'єктів дозволяє краще зрозуміти спочатку спостережуваний об'єкт.

Методичний прийом руху. Треба розрізняти два поняття: «рух» як ознака екскурсії й «рух» як методичний прийом.

Рух як методичний прийом представляється у трьох варіантах:

1. Перший - рух екскурсантів *поблизу об'єкта* з метою кращого його спостереження (наприклад, огляд кріпосних стін, рух екскурсантів уздовж конвеєра на заводі та ін.).
2. Другий варіант руху як методичного прийому — *обхід навколо* будівлі, споруди, пам'ятника.
3. Третій варіант - *рух до пам'ятника*. Методично він побудований таким чином, що в ході пересування автобусної або пішохідної групи об'єкт починає поступово вимальовуватися, виникаючи й збільшуючись у розмірах на очах екскурсантів.

Показ меморіальної дошки. При наявності на екскурсійному об'єкті меморіальної дошки екскурсоводу варто починати з аналізу об'єкта й розповіді про події, з ним пов'язані. Тільки після цього увага екскурсантів звертається на меморіальну дошку, яка на даному об'єкті встановлена. Якщо меморіальна дошка добре видна екскурсантам і вони вже прочитали напис на ній, екскурсоводі не слід зачитувати її вголос.

Висвітлення підтеми може бути почате з меморіальної дошки в тому випадку, якщо вона встановлена на об'єкті, спорудженому на місці, де відбулася історична подія, тобто об'єкт, про який йде мова, не зберігся.

МЕТОДИЧНИЙ ПРИЙОМ РОЗПОВІДІ В ЕКСКУРСІЇ

Розповідь — умовно прийнята в екскурсійній справі назва усної частини екскурсії, тобто повідомлення і пояснення, які екскурсовод дає групі. В оцінці ролі розповіді в екскурсії вчені-екскурсологі завжди були одностайні, незалежно від розходження точок зору з інших питань екскурсійної теорії й методики. Вони вважали, що розповідь є доповненням до показу зорового матеріалу; вона не повинна бути великою; не можна допускати перетворення екскурсії в лекцію.

Розповідь — це індивідуальний текст екскурсовода, виконаний їм з дотриманням вимог усної публічної мови.

Розповідь на екскурсії в повному обсязі готується заздалегідь. Неправильно розглядати розповідь екскурсовода як імпровізацію. У той же час це не означає, що в розповіді екскурсовода не може бути експромту. Мова йде про приклад, виклад факту, цитуванні невеликого вірша або уривку з художнього твору, включення яких у розповідь викликається складом групи або ж значною подією, яка тільки що відбулося в житті даного міста, країни.

Розповідь екскурсовода виконує наступні **завдання**:

1. Визначає об'єкт;
2. Коментує, пояснює, доповнює побачене;
3. Реконструює, відновлює те, що не може в цей момент побачити екскурсант;
4. Характеристика об'єкта (виявляє їхні якості), допомогти екскурсантам правильно побачити, зрозуміти й оцінити об'єкт;
5. На основі побаченого прийти до потрібних висновків. У своїй розповіді екскурсовод повідомляє аудиторій і про такі властивості об'єкта, які зорovo не сприймаються.
6. «Намалювати» картину події, пов'язаної з об'єктом.

Основні вимоги до розповіді:

- Тематичність;
- конкретність;
- зв'язаність;
- логічність;
- стислість;
- переконливість;
- доступність викладу;
- закінченість суджень;
- зв'язок з показом, науковість.

В екскурсії, використовують **дві форми розповіді**:

- а) оповідальна розповідь, що дає екскурсантам ясне уявлення про те, де і яким чином відбувалися події;
- б) реконструктивна розповідь, завданням якої є відновлення перед думкою екскурсантів того або іншого об'єкта (будівлі, споруди, пам'ятного місця).

Мова екскурсовода при розповіді повинна відповідати певним критеріям:

- Критерій ясності — дохідливість і доступність мови для аудиторії.
- Критерій точності - відповідність змісту мови думкам екскурсовода, меті й темі екскурсії.
- Критерій чистоти мови - логічно виправдане використання екскурсоводом мовних засобів.

Особливості розповіді на екскурсії

1. Залежність розповіді від швидкості пересування групи. Підпорядкованість розповіді показу.
2. Використання в розповіді зорових доказів.
3. Адресність розповіді.
4. Конкретність екскурсійної розповіді.
5. Стверджуючий характер розповіді.
6. Наявність підтексту. *Підтекст*— "це внутрішній, додатковий (схований у мові)" зміст тексту, розповіді екскурсовода. Підтекст знаходить вираження в почуттях екскурсовода, емоційній насиченості його розповіді, у жестах і міміці, в тональності мови. Суть підтексту - відношення екскурсовода до предмета розмови, оцінка певного факту або якоїсь деталі у матеріалі що викладається.
7. Монологічний характер розповіді.

Добре підготовлена й проведена екскурсія дозволяє екскурсанту побачити уявним поглядом щось більше, ніж те, що перед ним перебуває в цей момент як об'єкт або групи об'єктів спостереження.

Розповідь стосовно показу звучить у різний час:

1. До показу, коли розповідь випереджає спостереження об'єкта екскурсантами.
2. У ході показу.
3. Після показу.

Із трьох наведених варіантів взаємодія розповіді й показу має місце тільки в другому - слово безпосередньо взаємодіє з об'єктом і з найбільшою повнотою розкриває тему. У першому варіанті слово випереджає показ, у третьому - містить показ.

МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ РОЗПОВІДІ

Приєм екскурсійної довідки використовується в сполученні із прийомами зорової реконструкції, локалізації, абстрагування. Екскурсовод повідомляє короткі дані про спостережуваний об'єкт: дату будівлі (реставрації), авторів, розміри, призначення та ін. За своїм змістом й побудовою даний прийом нагадує шляхову екскурсійну інформацію.

Приєм опису ставить своїм завданням надати допомогу в правильному відображенні об'єкта у свідомості екскурсантів (форма, обсяг, з якого матеріалу виготовлений, розташування щодо навколишніх об'єктів). Для опису об'єкта характерні точність, конкретність. Цей прийом можна використовувати не тільки для розповіді про об'єкти, але й про певні історичні події. На відміну від опису об'єктів опис історичних подій має образний характер розповідь повинна викликати в екскурсантів зорові образи, дозволяє їм подумки представити, як відбувалася подія.

Таким чином, прийом опису подій має підлеглий характер, замикаючись із методичним прийомом зорової реконструкції.

В автобусній екскурсії прийом опису використовується при всіх видах показу як з виходом екскурсантів з автобуса, так і без, виходу (спостереження об'єктів з вікна й під час руху автобуса на маршруті).

Приєм характеристики побудований на визначенні відмітних властивостей і якостей предмета, явища, людини. В екскурсії дається мовна характеристика об'єктів і «діючих» в екскурсії осіб.

На відміну від прийому опису прийом характеристики являє собою перерахування властивостей і особливостей, сукупність яких дає найбільш повне уявлення про даний об'єкт, дозволяє краще зрозуміти його сутність. Приєм опису стосується лише зовнішніх сторін об'єкта, не даючи характеристик його внутрішніх, не видимих для ока властивостей і якостей. При використанні прийому характеристики дається оцінка

якісних сторін об'єкта, таких як пізнавальна цінність, художні вартості, оригінальність авторського рішення, виразність, схоронність та ін.

Приєм пояснення - форма викладу матеріалу, коли в розповіді, крім довідки про історичну подію, розкриваються сутність і причини, що її викликали. Найбільш часто цей прийом використовується у виробничих і природознавчих екскурсіях, де в розповіді пояснюються внутрішні зв'язки процесів і явищ, екскурсіях з показом творів образотворчого мистецтва. Екскурсовод пояснює зміст зображеного художником у картині, зміст пам'ятника монументальної скульптури. В архітектурній екскурсії за допомогою цього прийому виявляються особливості конструкції будівлі, характерні риси цілого ансамблю. Особливість прийому пояснення полягає в тому, що розповідь про об'єкт має доказовий характер.

Приєм коментування використовується екскурсоводом при викладі матеріалу, що роз'яснює зміст події або задум автора пам'ятника історії й культури, що в цей момент спостерігається екскурсантами. Широко використовується при показі експозицій музеїв і виставок як пояснення до експонатів.

Приєм репортажу - це коротке повідомлення екскурсовода про подію, явище, процес, очевидцями яких є екскурсанти. Складність використання такого прийому полягає в тому, що розповідь у значній своїй частині не готується заздалегідь, вона не входить цілком в індивідуальний текст екскурсовода, а має характер імпровізації.

Приєм цитування. Цитата в екскурсії спрямована на те, щоб викликати у свідомості екскурсантів зоровий образ. У тексті екскурсії у вигляді цитат використовуються уривки з художніх творів (проза, вірші).

Приєм питань-відповідей. Суть цього прийому полягає в тому, що в ході розповіді екскурсовод задає різні запитання екскурсантам з метою їхньої активізації. Більша частина запитань не розрахована на те, щоб одержати на них які-небудь відповіді від учасників екскурсії.

Всі питання на екскурсії можна розділити на кілька видів:

- а) питання, на які екскурсовод відразу ж або після закінчення деякого часу сам дає відповідь, продовжуючи свою розповідь за темою;
- б) питання історичного характеру, що являють собою твердження чого-небудь у формі питання. Такі питання в лекційній пропаганді розглядаються як прийом ораторської мови;
- в) питання екскурсовода, на які відповідають екскурсанти, вони загострюють увагу екскурсантів до змісту екскурсії, вносять деяку розрядку й допомагають краще усвідомити підтему.

Приєм посилення на очевидців. Використання цього прийому в розповіді дає можливість для образного відтворення подій. Причому посилення можливі не тільки на особистості але й на неживі об'єкти, наприклад, ...що бачили ці стіни..., це дерево пам'ятає коли...

Приєм завдань, знаходить вираження в звертанні до екскурсантів: «Подумайте, чому цей пам'ятник так названий? Згадайте, на що схожа ця вежа? Які прикмети на місцевості говорять про минуле? Постарайтеся пояснити, чому тут зроблений такий напис. і ін. Коли екскурсовод дає подібні завдання, він не припускає, що учасники їх відразу виконають. Приєм націлює увагу екскурсантів на конкретну будівлю, певну частину будівлі, на ті деталі, розуміння яких важливо для засвоєння розглянутих питань. Завдання цього прийому - зацікавити екскурсантів, змусити їх задуматися, активізувати свою розумову діяльність, збудити уяву. Що ж стосується відповідей на ці питання, екскурсовод дає їх надалі самостійно, немовби підсумовуючи думки екскурсантів.

Приєм новизни матеріалу полягає в тому, що в ході розповіді за темою повідомляються факти й приклади, невідомі екскурсантам. Цей прийом використовується екскурсоводом у той момент, коли необхідно привернути увагу групи до об'єкта, зробити сприйняття спостережуваного більше ефективним.

Приєм словесного (літературного) монтажу. Використовуючи його, екскурсовод свою розповідь будує на наборі уривків з різних літературних творів, документальних матеріалів, опублікованих у періодичній пресі. Зміст цих уривків розкриває підтему екскурсії або одне з основних її питань. Цей прийом дає можливість відтворити картину подій.

Приєм співучасті. Завдання цього прийому - допомогти екскурсантам стати учасниками тієї події, якій присвячена екскурсія. Робиться це за допомогою, наприклад, звертання до групи: «Уявіть собі, що ми з вами перебуваємо на цьому полі під час наступу ворожих військ». Потім за допомогою прийому зорової реконструкції відновлюється картина бою.

Приєм дискусійної ситуації. Екскурсовод, використовуючи цей прийом, висуває у своїй розповіді таке положення, що викликає дискусійну ситуацію. Цей прийом дає можливість у частині екскурсії замінити монологічну форму матеріалу відкритим діалогом. Свою точку зору по висунутому положенню висловлюють два-три екскурсанти. Потім екскурсовод, підводячи підсумки, робить висновки.

Приєм зіштовхування суперечливих версій використовується в розповіді екскурсовода, наприклад, при оцінці певної історичної події, твердження дати виникнення конкретного міста або походження назви міста (ріки, озера, місцевості).

Приєм персоніфікації використовується для уявного створення образу конкретної людини. Рекомендується робити це за допомогою яскравої розповіді про окремі епізоди з життя тих людей, з якими пов'язана тема екскурсії, або на основі опису якої-небудь історичної події, в якій ця особистість брала участь.

Приєм проблемної ситуації полягає в тому, що в розповіді екскурсовода ставиться проблема, пов'язана з темою екскурсії. Постановка проблеми перед екскурсантами змушує їх задуматися й примушує знайти правильну відповідь на поставлені екскурсоводом запитання. У ряді випадків екскурсантам пропонується знайти альтернативу запропонованому рішенню питання.

Приєм відступу полягає в тому, що в ході розповіді екскурсовод відходить від теми: читає вірш, наводить приклади зі свого життя, розповідає зміст кінофільму, художнього твору. Цей прийом прямо не пов'язаний зі змістом екскурсії, тому іноді його називають «прийомом освіжаючого відступу». Його завдання - зняти втому.

Приєм індукції застосовується в розповіді, коли необхідно зробити перехід від часткових, одиничних випадків і фактів до загальної картини, загальним висновкам, і в показі, коли екскурсовод від характеристики одного пам'ятника переходить до характеристики цілого ансамблю або системи інженерних споруд.

Приєм дедукції як спосіб міркування при переході від загального до часткового. У ряді випадків обидва ці прийоми використовуються при показі одного об'єкта. Кожний з них застосовується як взаємне доповнення.

Клімактеричний прийом припускає такий виклад екскурсійного матеріалу, коли спочатку повідомляються менш цікаві й малозначні факти й аргументи, потім — більше значні й, нарешті, самі цікаві. Така послідовність сприяє наростанню інтересу екскурсантів до розповіді.

Антиклімактеричний прийом полягає в тому, що виклад матеріалу в розповіді починається з найцікавіших фактів і прикладів, у показі - з більш значних за своїм змістом об'єктів. Інтерес до теми, пробуджений в екскурсантів на початку заходу, дозволяє надалі успішно ознайомити їх з менш цікавим матеріалом.

ОСОБЛИВІ МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ

Особливі прийоми, які допомагають краще засвоїти зміст матеріалу:

- **зустріч екскурсантів з одним з учасників історичних подій** - прийом, що робить екскурсію більш документальною, доказовою. При цьому повинна забезпечуватися документальність виступів учасників подій. Фактичний матеріал, який вони використовують, ретельно перевіряється;

- **прийом дослідження.** Наприклад: глибина колодязя визначається за допомогою палаючого аркуша паперу, який, падаючи, висвітлює спочатку стінки, потім далеке дно; глибина ущелини вимірюється кинутим камінчиком. Прийом дослідження сприяє активізації сприйняття змісту екскурсії її учасниками, частіше він використовується на екскурсіях з дітьми й підлітками;
- **прийом демонстрації наочних матеріалів включених** в «портфель екскурсовода». Найбільше поширення одержав *ілюстративний прийом* - розповідь екскурсовода супроводжується показом посібника. *Прийом коментарію* - показ експоната передує розповіді. Розповідь є лише поясненням до експоната з «портфеля» (при показі будівлі демонструється фотографія його внутрішнього оздоблення з наступними коментарями екскурсовода та ін.) *Прийом контрасту*, коли фотографія (або малюнок) показується для того, щоб переконати екскурсантів у тому, як змінилося історичне місце (площа, вулиця, будівля), яке в цей момент оглядають екскурсанти;
- **використання технічних засобів** - магнітофона, відеоапаратури та ін. З їхньою допомогою глибше розкривається тема, підсилюється зоровий ряд екскурсій. Можуть бути прослухані виступи учасників подій у магнітофонному записі. При проходженні групи по місцях, де жили й творили видатні письменники, поети, композитори, в екскурсію включають виконання їхніх творів. Такі музичні й літературні записи не повинні бути тривалими. Вони є частиною екскурсії, підлеглі їй темі й не являють собою самостійного заходу.

Ключові слова та поняття теми:

- Методичний прийом;
- Екскурсійний показ;
- Екскурсійна розповідь;
- Особливі методичні прийоми

Контрольні питання:

1. Класифікація екскурсійних методичних прийомів.
2. Сутність та парадоксальність екскурсійного показу.
3. Умови для показу.
4. Послідовність показу.
5. Вказівки при показі.
6. Особливості автобусного показу.
7. Методичні прийоми показу.
8. Розповідь на екскурсіях, її вимоги, форми та завдань.
9. Особливості розповіді на екскурсіях.
10. Методичні прийоми розповіді.
11. Характеристика особливих методичних прийомів та їх застосування.

Література:

Основна: 5, 7, 8, 13, 14, 16.

Додаткова: 1, 7, 8, 18, 21.

ТЕМА 5. ТЕХНІКА ВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЇ

1. Перевірка екскурсоводом необхідної документації
2. Знайомство з групою.
3. Розміщення групи біля об'єктів.
4. Вихід і повернення екскурсантів в автобус.
5. Пересування екскурсантів.
6. Місце екскурсовода.
7. Дотримання часу, відведеного на екскурсію в цілому й розкриття окремих підтем.
8. Техніка проведення розповіді при русі автобуса.
9. Відповіді на питання екскурсантів.
10. Паузи в екскурсії.
11. Техніка використання «портфеля екскурсовода».
12. Дотримання елементів ритуалу.

До техніки ведення екскурсії ставиться ряд вимог, в число яких входять основні 12 пунктів:

1. Перевірка екскурсоводом необхідної документації

Перевірка екскурсоводом наявності всієї необхідної документації для проведення екскурсії: затверджена методична розробка екскурсії; затверджена схема маршруту руху транспортного засобу або групи (при пішохідній екскурсії); матеріали «портфеля екскурсовода»; договір на екскурсійне обслуговування; список екскурсантів, завірений печаткою організації, яка замовила екскурсійне обслуговування.

2. Знайомство екскурсовода з групою

Екскурсовод, увійшовши в автобус, знайомиться з групою. Він здоровається із присутніми, називає своє прізвище, ім'я, по батькові, екскурсійну установу, яку представляє, знайомить екскурсантів з водієм автобуса, тобто починає екскурсію вступом.

Важливо, щоб із самого початку екскурсовод підкорив свої дії сталим правилам спілкування із групою. Він не відразу починає говорити. Виникає пауза, що триває десять-двадцять секунд. Відбувається перше знайомство, від нього багато в чому залежать подальші контакти екскурсовода з групою. Екскурсанти поступово замовкають, зручніше розсідаються, їхня увага перемикається на екскурсовода.

3. Розміщення групи біля об'єктів

При розробці екскурсії, як правило, визначається кілька варіантів розміщення групи для спостереження екскурсійного об'єкта. Робиться це на той випадок, коли місце, визначене методичною розробкою, зайнято іншою групою або коли сонячні промені світять в очі, заважаючи оглядати об'єкт. У жаркий час використовують можливості для розташування груп у тіні. На випадок дощу передбачається варіант розміщення екскурсантів під дахом, під кроною дерев. В окремих випадках методика вимагає, щоб для огляду об'єкта було обрано кілька точок спостереження: далека, якщо об'єкт показується разом з навколишнім середовищем або іншими об'єктами; ближня, якщо аналізуються окремі деталі будинку, спорудження, місцевості, об'єкта природи. Ці особливості відображаються у графі «Організаційні вказівки» методичної розробки.

При одночасному розташуванні декількох груп в одного об'єкта між ними повинна бути збережена така відстань, щоб один екскурсовод своєю розповіддю не заважав іншому, щоб одна група не заслоняла інший об'єкт спостереження.

4. Вихід й повернення екскурсантів в автобус

До виходу екскурсантів потрібно заздалегідь готувати. У тих випадках, коли це не робиться, значна частина групи залишається сидіти в автобусі, не виходячи для спостереження пам'яток на місці їхнього розташування. Для того щоб цього не відбувалося, рекомендується кількість зупинок з виходом груп називати у вступному слові, пояснивши значення таких виходів, зацікавивши учасників екскурсії екзотичністю, незвичайністю об'єктів.

На зупинках, де передбачений вихід екскурсійної групи, екскурсовод виходить першим, показуючи приклад групі й визначаючи напрямок її руху до об'єкта. А дочекавшись коли приблизно половина групи вже вийшла, починає рух до об'єкта, тим самим кваплячи вихід іншої частини групи.

У тих випадках, коли в екскурсіях улаштовуються інші зупинки, наприклад, санітарні або для придбання сувенірів, екскурсовод повідомляє точний час (година й хвилини) відправлення автобуса. При посадці групи в автобус екскурсовод стоїть праворуч від входу й перераховує екскурсантів, які входять у салон. Робиться це непомітно. Переконавшись у тому, що зібралися всі учасники екскурсії, він входить в автобус останнім і подає умовний знак водієві про початок руху.

5. Пересування екскурсантів

Пересування екскурсантів здійснюється тільки групою. Місце екскурсовода - у центрі групи, кілька людей ідуть попереду, більша частина поруч, інші – за екскурсоводом. Важливо, щоб група не розтягувалася: відстань між її головною частиною й тими, хто йде останніми, не повинна перевищувати 5-7 метрів. Темп руху групи залежить від її складу, рельєфу місцевості, небезпечних зон та ін.

6. Місце екскурсовода

Екскурсовод в автобусі повинен займати таке місце, звідки йому добре видні ті об'єкти, про які мова йде на екскурсії, але щоб у полі його зору перебували й всі екскурсанти. У той же час екскурсанти повинні його бачити. Як правило, це спеціально відведене переднє сидіння поруч з водієм. Стояти екскурсоводові при русі автобуса (так само, як і екскурсантам) не дозволяється з метою безпеки.

На пішохідній екскурсії екскурсовод повинен розташовуватися напівобернувшись до об'єкта. Проведення показу об'єктів вимагає, щоб вони перебували перед очима екскурсовода, адже він аналізує їх на основі своїх зорових вражень. Це особливо важливо в замських екскурсіях, коли екскурсовод під час руху автобуса, сидячи на своєму місці спиною до екскурсантів, дивиться в переднє скло автобуса й розповідає про те, що вже бачать або ось-ось побачать екскурсанти.

7. Дотримання часу, відведеного на екскурсію в цілому й розкриття окремих підтем

Точний час, відведений на розкриття кожної підтеми, вказаний у методичній розробці. Нерідко екскурсія з причин, що не залежать від екскурсовода, значно скорочується за часом. Причиною тому є тривалі збори групи, не вчасно поданий туристам сніданок, запізнення автобуса та ін. У результаті екскурсія починається із запізненням. В екскурсовода залишається один вихід - скорочувати час, відведений на розкриття теми. Робити це треба, зберігаючи все головне в темі екскурсії. Але це не означає що з екскурсії випадає яка-небудь підтема або відміняється вихід екскурсантів, просто необхідно скоротити свою розповідь за підтемою або час відведений на вихід.

8. Техніка проведення розповіді при русі автобуса

Розповідь під час руху в автобусі повинна вестися екскурсоводом тільки через мікрофон. Якщо устаткування погано функціонує або мікрофон взагалі відсутній, екскурсоводу вести розповідь під час руху даремно. У цьому випадку матеріали про найближчу ділянку маршруту екскурсовод дає до початку руху, а в ході руху повідомляє тільки назви об'єктів або місцевості. При наявності важливих об'єктів або населених пунктів необхідно зупинити автобус, виключити двигун і тільки після цього давати пояснення.

9. Відповіді на питання екскурсантів

В екскурсійній практиці склалася певна класифікація питань. Вони підрозділяються на чотири групи:

- питання екскурсовода, на які відповідають екскурсанти;
- питання, поставлені в ході розповіді, на які відповідає екскурсовод;
- риторичні питання, які ставляться для активізації уваги екскурсантів;
- питання, що задаються учасниками екскурсій за темою.

Перші три групи питань пов'язані з методикою проведення екскурсій і тільки четверта група питань має відношення до техніки проведення екскурсій. Головне правило роботи з такими питаннями - не слід переривати розповідь і давати негайну відповідь на них, не потрібно також відповідати на питання по завершенні кожної з підтем. Екскурсоводові слід відповідати на питання не в ході екскурсії, а по її закінченні. Тому, роблячи вступ до теми, екскурсовод повідомляє своїх слухачів про такий порядок відповідей на питання.

10. Паузи в екскурсії

Екскурсовод не повинен говорити безупинно. Між окремими частинами розповіді, розповіддю й екскурсійною довідкою, логічним переходом і розповіддю про об'єкт і події, з ним зв'язані, повинні бути невеликі перерви.

Паузи переслідують наступні завдання:

- перша - сутнісна, коли час перерви використовується людьми для обмірковування того, що вони почули від екскурсовода й побачили своїми очима. Для закріплення фактичного матеріалу в пам'яті, формулювання своїх висновків і запам'ятовування побаченого;
- друга - дати короткочасний відпочинок екскурсантам.

Паузи в замських екскурсіях поєднуються з відпочинком, що відповідно до існуючого порядку надаються екскурсоводові - 15 хвилин після закінчення кожної години роботи (для екскурсовода година ведення екскурсії дорівнює 45 хвилинам). Цей відпочинок може бути підсумований і використаний екскурсоводом наприкінці екскурсії. В екскурсіях можуть бути також паузи - вільний час, використовуваний для придбання сувенірів, друкованої продукції, угамування спраги, а також для санітарних зупинок у тривалих екскурсіях.

11. Техніка використання «портфеля екскурсовода»

Кожний експонат - фотографія, малюнок, репродукція картини, портрета, креслення, копія документа - має свій порядковий, номер. Це визначає послідовність демонстрації даного експоната екскурсантам. Експонат може бути показаний екскурсоводом з його робочого місця. Передача в руки екскурсантів експоната по рядах для більше докладного ознайомлення не рекомендується й може бути використана для заповнення пауз при транспортних екскурсіях.

12. Дотримання елементів ритуалу

Елементи ритуалу в екскурсіях присутні при відвідуванні меморіалів, цвинтарів, поховань та ін. при цьому екскурсанти шанують пам'ять загиблих хвилиною мовчання,

присутні при зміні почесної варти, прослуховують жалобні мелодії, покладають квіти. Екскурсовод повинен сам знати правила поведінки на таких об'єктах і повідомити про їх екскурсантів, підкресливши значення дотримання ритуалу при відвідуванні подібних місць. Особливо дотримується ритуал при відвідуванні культових об'єктів різних конфесій. При цьому від екскурсантів потрібно не тільки дотримання особливих правил поведінки, але й певної форми одягу (іноді макіяжу для жінок), про що учасники екскурсії повинні бути обов'язково сповіщені заздалегідь.

Ключові слова та поняття теми:

- Техніка ведення екскурсії

Контрольні питання:

1. Поняття «техніка ведення екскурсій».
2. Заповнення графі методичної розробки «Організаційні вказівки».
3. Організація роботи групи.
4. Використання вільного часу в екскурсії.

Література:

Основна: 5, 7, 8, 13, 14, 16.

Додаткова: 2, 8, 9, 19.

ТЕМА 6. ПРОФЕСІЙНА МАЙСТЕРНІСТЬ ЕКСКУРСОВОДА

1. Складові професійної майстерності екскурсовода.
2. Вимоги до екскурсовода.
3. Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцям туристичного супроводу.
4. Методика підготовки екскурсовода до нової екскурсії.

Професійна майстерність екскурсовода - володіння комплексом спеціалізованих вмінь і навичок в екскурсійній діяльності, а також набір професійних якостей притаманних професії екскурсовод.

Складові професійної майстерності екскурсовода

- Культура
- Кругозір
- Ерудиція
- Культура мови
- Інтуїція
- Добрі знання у певній галузі
- Ораторська майстерність
- Уміння керувати екскурсійною групою
- Володіння педагогічною майстерністю

Вимоги до екскурсовода

Екскурсовод повинен знати: <ul style="list-style-type: none"> • Нормативну базу і стандарти, які регулюють надання екскурсійних послуг в Україні; • Історію, культуру, географію регіону; • Основні екскурсійні об'єкти і місцевості регіону в історичному, географічному особистісному і культурному аспекті, в тому числі експозиційний матеріал музеїв та виставково-культурних центрів; • Правила обслуговування на пішохідних, транспортних та комбінованих екскурсійних маршрутах; • Правила обслуговування на міських та позаміських екскурсійних маршрутах; • Інструкції о правилах поведінки туристів на транспортних засобах; • Схему дій на випадок непередбачуваних ситуацій; • Іноземну мову (основної клієнтури);	Екскурсовод повинен вміти: <ul style="list-style-type: none"> • використовувати методичні прийоми показу, розповіді та спеціалізовані методичні прийоми; • використовувати прийоми техніки ведення екскурсії; • працювати в складі групи над створенням нової екскурсії; • складати індивідуальний текст екскурсії; • оформлювати необхідну документацію та складати звіти; • використовувати принципи диференційованого підходу до екскурсійного обслуговування; • користуватися спеціалізованою термінологією по туристсько-екскурсійній тематиці; • оказувати первинну медичну допомогу;
---	---

<p>Екскурсовод повинен володіти:</p> <ul style="list-style-type: none"> • основи протоколу та етикету; • граматику та стилістику української мови; • теорією міжособистісних комунікацій; • технікою публічних виступів; • основами психології; • основи конфліктології; • основами організаційної культури; • основами педагогіки; <p>- основами логіки;</p>	<p>Екскурсовод зобов'язаний:</p> <p>- Постійно вдосконалювати знання та навички з професійної майстерності;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Виконувати правила внутрішнього трудового розпорядку; • Виконувати правила і норми охорони праці.
--	---

Законодавчо кваліфікаційні вимоги до професії екскурсовод були розроблені на виконання вимог статті 5 Закону України "Про туризм" (324/95-ВР) (у редакції Закону України від 18.11.2003 N 1282-IV (1282-15)) з метою подальшого розвитку діяльності, пов'язаної з наданням послуг туристичного супроводу і закріплені в діючому *«Положенні про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцям туристичного супроводу»* [5]. Цим Положенням визначаються:

- порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу;
- порядок створення та основні функції акредитаційних комісій;
- перелік документів, що надаються фахівцями туристичного супроводу акредитаційній комісії для отримання дозволу на право здійснення туристичного супроводу;
- порядок контролю та скасування дії дозволу на право здійснення туристичного супроводу.

Таким чином згідно з діючим Положенням в Україні для роботи на посаді екскурсовода особа-претендент повинна:

1. Мати базову вищу освіту або повну вищу освіту;
2. Пройти спеціальну екскурсійну підготовку (учбовий заклад, курси підвищення або перепідготовки фахової кваліфікації) та отримати посвідчення або диплом про спеціальну екскурсійну підготовку. Для осіб, які мають науковий ступінь ця вимога не є обов'язковою.
3. Отримати дозвіл на здійснення туристичного супроводу у встановленому порядку (мати посвідчення про отримання дозволу та нагрудний знак (бейдж)).

Дозвіл на право здійснення туристичного супроводу

(далі - Дозвіл) є офіційним документом, який підтверджує кваліфікацію фахівця туристичного супроводу і дає право на надання екскурсійних послуг екскурсоводами і гідями-перекладачами в населених пунктах та об'єктах показу, внутрішніми правилами яких це не заборонено, в межах даної адміністративної території та надання дорожньої інформації під час слідування туристичних груп до місця призначення;

Дозвіл видається на одну або декілька екскурсійних тем, якими володіє претендент і які пройшли рецензування.

Діяльність з надання послуг туристичного супроводу без Дозволу вважається порушенням чинного законодавства в галузі туризму і тягне за собою відповідальність згідно із Законом України "Про туризм" (324/95-ВР).

Видача Дозволів (у межах даної адміністративної території) здійснюється відповідними акредитаційними комісіями, створеними Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями.

До складу акредитаційної комісії (не менше 5 осіб) входять представники структурних підрозділів з питань туризму місцевих органів виконавчої влади та громадських організацій туристичної спрямованості, фахівці туристичного супроводу зі стажем роботи не менше 5 років, представники суб'єктів підприємницької діяльності, що надають екскурсійні послуги та послуги туристичного супроводу.

Фахівці туристичного супроводу для отримання Дозволу мають подати акредитаційній комісії заяву встановленого зразка, 4 фотокартки й такі документи, завірені в установленому порядку:

- паспортні дані;
- копію довідки про присвоєння ідентифікаційного номера;
- копію диплома про освіту (повна вища, базова вища освіта);
- копію документа про закінчення спеціальних фахових установ;
- копію посвідчення екскурсовода / гіда-перекладача або іншого фахівця туристичного супроводу (старого зразка) у разі його наявності;
- копію документа про перепідготовку чи підвищення кваліфікації;
- копію трудової книжки;
- копію свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності (якщо екскурсовод / гід-перекладач самостійно надає екскурсійні послуги або інший фахівець туристичного супроводу - послуги туристичного супроводу як суб'єкт підприємницької діяльності).

Посвідчення і нагрудний знак (бейдж)

Протягом 10 днів з моменту прийняття рішення акредитаційною комісією претендент особисто або через уповноважений ним орган чи особу отримує:

- посвідчення про надання Дозволу встановленого зразка або мотивовану відмову у видачі Дозволу в письмовій формі;
- нагрудний знак (бейдж) встановленого зразка.

Дозвіл видається строком на три роки. Продовження строку дії Дозволу здійснюється в порядку, установленому для його отримання.

Екскурсоводи і гід-перекладачі під час надання екскурсійних послуг та інші фахівці туристичного супроводу при здійсненні туристичного супроводу повинні мати при собі:

- нагрудний знак (бейдж);
- Дозвіл на право здійснення туристичного супроводу;
- копію свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності, завірену в установленому порядку (у разі, якщо екскурсовод / гід-перекладач самостійно надає екскурсійні послуги або інший фахівець туристичного супроводу - послуги туристичного супроводу як суб'єкт підприємницької діяльності).

Шляхи підвищення професійної майстерності

1. Удосконалення організації методичної роботи.

2. Підготовка якісної методичної документації, удосконалення методичних документів.
3. Детальна розробка технології методичних прийомів показу та розповіді з урахуванням особливостей екскурсійних тем та різних груп населення.
4. Відпрацювання техніки проведення екскурсії.
5. Встановлення та збереження контактів між екскурсоводом та екскурсійною групою через опанування основами психології та педагогіки.

Методика підготовки екскурсовода до нової екскурсії подана у вигляді схеми на рис. 5.

Рис. 5. Методика підготовки екскурсовода до нової екскурсії

Обов'язки екскурсовода, водія та порядок їх взаємодії представлені в матеріалах дидактичного забезпечення і регламентуються Правилами туристсько-екскурсійного обслуговування на автобусних маршрутах і турах.

Ключові слова та поняття теми:

- Професійна майстерність екскурсовода

Контрольні питання:

1. Які існують вимоги до екскурсовода?
2. Розкрийте та охарактеризуйте складові професійної майстерності екскурсовода.
3. Як отримати дозвіл на право здійснення туристичного супроводу?
4. Які документи повинен мати екскурсовод при знаходженні на робочому місці?
5. Методика підготовки екскурсовода до нової екскурсії.

Література:

Основна: 5, 7, 8, 12, 13, 16.

Додаткова: 1,12, 14, 18

ТЕМА 7. ОСНОВИ МУЗЕЄЗНАВСТВА: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЙ В МУЗЕЯХ

1. Основні поняття музеєзнавства.
2. Класифікація музеїв.
3. Експозиційно-виставкова робота музею.
4. Особливості проведення екскурсій в музеях.

Музеєзнавство – суспільна наука, що вивчає процеси збереження соціальної інформації, пізнання і передачі знань і емоцій шляхом музейних предметів, що вивчає музейну справу, музей, його функції і форми їх реалізації в різних суспільно-економічних умовах. Коротко **музеєзнавство** визначається як практика, теорія і історія музейної справи в їх розвитку і вивченні.

Предмет музеєзнавства – коло об'єктивних закономірностей, які належать до процесів накопичення і збереження соціальної інформації, пізнання і передачі знань, традицій, уявлень і емоцій шляхом музейних предметів, до процесів виникнення, розвитку і суспільного функціонування музею, музейної справи.

Сучасне розуміння музею визначає його як невід'ємний соціальний інститут суспільства.

Музей – історично обумовлений багатофункціональний інститут соціальної пам'яті, через який реалізується суспільна потреба у відборі, збереженні й репрезентації специфічних груп об'єктів – культурно-історичних і природничо-накових цінностей.

Музей – постійно діюча некомерційна установа культури, яка створена для збереження, вивчення і публічного представлення музейних предметів і музейних колекцій.

Функції музеїв у більшості своїй співпадають з функціями екскурсії:

- Функція документування;
- Функція освіти та виховання;
- Функція організації вільного часу;
- Формування світогляду і системи ціннісних орієнтацій;
- Консолідація суспільства;
- Розвиток творчої активності особистості;
- Формування національного та професійного самосвідомості;
- Забезпечення історичної наступності;
- Розширення можливостей для пізнання.

Класифікація музеїв

Історично сформована сукупність музеїв, що діє на певній території, становить музейну мережу. Всі музеї країни становлять єдину музейну мережу України.

За адміністративно-територіальною ознакою мережа складається з республіканських, обласних і районних музеїв.

За юридичною приналежністю й формою власності музеї діляться на державні й відомчі, суспільні й приватні.

За масштабом діяльності виділяються центральні, регіональні й місцеві музеї.

За типологією, обумовленою суспільним призначенням музеїв, виділяються науково-дослідні, науково-просвітні, навчальні музеї. Науково-дослідні музеї створюються переважно на правах відділів при академічних та інших науково-дослідних установах. Культурно - освітній і просвітній напрямки мають широко доступні науково-просвітні музеї. Навчальні музеї існують при навчальних закладах як місце зосередження наочних приладів, що сприяють наочності й образності викладання. На практиці, виходячи зі специфіки музейної роботи, ці типи музеїв нерідко становлять єдине ціле.

Музеї можуть бути колекційного й ансамблевого типу. В основі перших лежать збори музейних предметів, що відповідають профілю музею. Колекції можуть бути:

- систематичні, класифіковані за ознакою однотипності предметів, які в них входять;
- тематичні, створені з різнотипних предметів, що розкривають конкретну тему;
- меморіальні, пов'язані з конкретною історичною подією або особою;
- персональні, стосовні до конкретної особи.

Відповідно до цього формуються різні типи музеїв: історичні, художні або меморіальні.

Музеї ансамблевого типу припускають наявність музеєфікованого ансамблю, в основі якого лежить ансамбль нерухомих пам'ятників, інтер'єрів, природи, культурно-історичного середовища. До них належать місто-музей, палац-музей, будинок-музей, квартира-музей, майстерня-музей, садиба-музей, пам'ятник-музей. На основі музеєфікації ансамблів створюються музеї під відкритим небом, музеї-заповідники. Найпоширеніший тип - музеї-заповідники.

Ще однією категорією класифікації музеїв є визначення їхнього профілю, що відповідає профілю конкретної наукової або технічної, виробничої або культурної, художньої або мистецтвознавчої дисципліни, відбиваної в діяльності музею. Відповідно до цього виділяються наступні групи музеїв:

- історичні,
- художні,
- мистецтвознавчі,
- літературні,
- архітектурні,
- природничо-наукові,
- технічні,
- галузеві, комплексні.

У ці групи входять:

- акваріум-музей - природничо-науковий музей, що спеціалізується на збереженні, вивченні й експонуванні морської або прісноводної фауни й флори, що використовує з цією метою акваріуми, дельфінарії й океанаріуми;
- антропологічний музей - музей, що відбиває процеси походження і розвитку людини, біологічна розвиток і поширення людських рас;
- археологічний музей - історичний музей, що здійснює збирання, зберігання, вивчення й експонування древніх речовинних джерел - пам'ятників археології;
- архітектурний музей — музей, що здійснює збирання, зберігання, вивчення, експонування, популяризацію здобутків, пов'язаних з історією й практикою архітектури;
- біологічний музей - природничо-науковий музей, що відбиває всю розмаїтість проявів життя на основі вивчення, експонування, пропаганди біологічних об'єктів;
- ботанічний музей - варіант біологічного музею, що відбиває видове різноманіття, будову, життєдіяльність, родинні зв'язки, поширення й закономірності розвитку рослин, еволюцію флори, специфіку рослинних співтовариств регіонів, природних зон і ландшафтів;
- воєнно-історичний музей - музей історичного профілю, що відбиває військову історію й розвиток військового мистецтва;
- геологічний музей - природничо-науковий музей, що відбиває розвиток геологічних процесів на Землі, що містить колекції геологічних матеріалів;
- декоративно-прикладного мистецтва музей — художній музей, що збирає, зберігає, вивчає та експонує, здобутки декоративно-прикладного й народного мистецтва, художньої промисловості, дизайну, традиційних ремесел, кустарних промислів;

- дитячий музей - комплексний музей, розрахований на дитячу аудиторію, її інтереси й потреби, вікові й психологічні особливості;
- природничо-науковий музей - музей, що відбиває процеси, які відбуваються у природі в ході взаємодії з нею суспільства, а також розвиток природничих наук, теорії й технології природокористування;
- зоологічний музей - варіант біологічного музею, що відбиває видове різноманіття тварин, їхнє поширення, взаємини із середовищем перебування й одного з одним;
- історії релігії музей - історичний музей, що відбиває розвиток релігії як складного соціокультурного феномена, еволюцію релігійних вірувань і культів, релігійної церковної організації, місце релігії в культурі різних народів і епох, релігійно-суспільних рухів;
- історичний музей розвитку суспільства;
- історико-побутовий музей - історичний музей, що зберігає або відтворює картину побуту різних різних прошарків суспільства, соціально-психологічні його особливості;
- історико-революційний музей - історичний музей історії революційного суспільного руху і окремих його представників;
- краєзнавчий музей - комплексний місцевий музей який відбиває історію, природу, умови розвитку конкретного краю; є частиною крайової культурної спадщини, самий масовий тип музеїв;
- книги музей - музей, що розкриває на основі книжкових і пов'язаних з ними пам'ятників суспільно-історичне значення книги як явища духовної й матеріальної культури;
- літературний музей - музей, що відбиває розвиток літературного, духовної життя суспільства, літературного процесу, творчості письменників і інших учасників літературного процесу;
- медичний музей - музей, що відбиває розвиток медицини й охорони здоров'я;
- меморіальний музей - музей, метою якого є ввічнення пам'яті про видатні історичні події, державних і суспільних діячів, представників науки, культури, мистецтва. Такі музеї розташовуються переважно в будівлях, у яких жили або бували ці діячі або відбувалися дані події;
- мінералогічний музей - природничо-науковий музей присвячений процесам, способам, результатам мінерало- і рудоутворення, природничим хімічним процесам які проходять на планетах і в космосі;
- музичний музей - музей, що відбиває розвиток музичного життя суспільства, творчості композиторів, музикантів, виконавців, інших учасників музичного процесу;
- народного мистецтва музей - художній музей, що відбиває еволюцію естетичних уподобань народу, відбитих у художніх формах творів традиційного народного мистецтва;
- науки й техніки музей - музей, що відбиває процес розвитку науки й техніки, виявлення й зберігання пам'ятників науки й техніки, пропаганду історії науки й техніки, популяризацію основ науково-технічних знань, що здійснює діяльність по безперервному навчанню;
- палеонтологічний музей - природничо-науковий музей, що відбиває еволюцію біосфери Землі;
- педагогічний музей - музей, що відбиває історію і сучасний стан народної освіти, що зберігає й використовує в просвітніх цілях пам'ятники педагогічної культури;
- підводної археології музей - варіант музею археології, що зберігає підводні археологічні знахідки, переважно з місць аварій корабля;
- ґрунтознавства музей - природничо-науковий музей, що відбиває знання про ґрунт як самостійне природне тіло й найважливіший компонент природних ресурсів, про екологічні функції ґрунту, процеси ґрунтоутворення, будові ґрунтового покриву, ролі ґрунту в житті людини на основі збирання, вивчення, пропаганди колекцій ґрунтових монолітів і ґрунтових зразків;
- промисловий музей - музей, що відбиває історію і сучасний стан різних форм промислового виробництва або його окремих галузей;

- сільськогосподарський музей - музей, що відбиває історію й сучасний стан сільськогосподарського виробництва або його окремих галузей, а також історію сільського побуту;
- музей зліпків - художній музей зліпків з витворів скульптури й декоративно-прикладного мистецтва, малодоступних у місці створення музею, використовується в основному в навчальних цілях;
- театральний музей - музей, що відбиває історію театру, театального мистецтва, творців театального мистецтва;
- навчальний музей - музей, створюваний при навчальному закладі як музей, що забезпечує наочність при проведенні навчального процесу;
- навчальних закладів музей - музей, що відбиває історію конкретного навчального закладу;
- художній музей - музей, що відбиває розвиток мистецтва, що задовольняє естетичні потреби людини;
- церковно-історичний музей - музей, що відбиває художні традиції й історію церкви;
- шкільний музей - створюваний на основі школи як навчального закладу музей широкого профілю, призначений для підвищення ефективності навчально-виховного процесу, розвитку пізнавальної й творчої активності учнів, формування в них навичок ціннісно-орієнтованого відношення до історико-культурної спадщини, прилучення до нього;
- екомузей - музей, що включає в сферу музейного розвитку культурно-історичне, природне середовище й людину;
- етнографічний музей - музей, що відбиває етногенез народів і окремих етнічних груп, їхній побут, культуру.

Розвиток базових профільних музеїв може доповнюватися новими, що виникають на стику окремих наук і культур. Традиційні музеї в міру розвитку суспільства доповнюються новими різновидами. Науковий розвиток веде до вдосконалення роботи музеїв.

Експозиційно-виставкова робота музею

Візитною карткою музею, видимою для відвідувачів, є його експозиційно-виставкова робота.

Музейна експозиція - цілеспрямована, науково обґрунтована демонстрація музейних предметів, композиційно організованих, прокоментованих, технічно й художньо оформлених, що створюють специфічний музейний образ природних і суспільних явищ. Відкриваючи можливість безпосереднього контакту людини з культурними й науковими цінностями, експозиція музею становить основу музейної комунікації і є необхідною базою для реалізації культурно-освітньої діяльності музеїв.

Музейна експозиція може також розглядатися як інформаційно-комунікативна музейна система, заснована на знаковому значенні музейних предметів, що створюють завдяки своїм емоційним, науковим, художнім властивостям модель об'єктивного світу, адекватно сприйману відвідувачами музею.

Основні особливості музейної експозиції наступні:

- у ній представлені музейні предмети, здатні дати відвідувачу різноманітну інформацію, передати його причетність до тієї моделі реального світу, який представляє експозиція, зробити на нього емоційний вплив;
- в її основі лежить розроблена колективом музею наукова концепція, що визначає зміст експозиції, принципи відбору музейних предметів, їхнє угруповання, композицію, інтерпретацію й художнє рішення.

Ці особливості відрізняють музейну експозицію від інших можливих виставок і експозицій, що є розміщенням представлених на огляд будь-яких предметів. На відміну від них текст музейної експозиції необхідно не тільки читати, але й осмислювати, почувати, співпереживати тої моделі об'єктивного миру, що у ній представлена.

З особливостей музейної експозиції виходять основні принципи її побудови:

- основою експозиції є її науковість, обумовлена науковою концепцією;
- предметність експозиції;
- комунікативність експозиції, її дохідливість, універсальність, здатність передавати інформацію, бути основою комунікативної системи.

Музейні експозиції можуть бути систематичними й ансамблевими, ландшафтними й тематичними залежно від методики їхньої побудови, під якою розуміється науково обґрунтований, вихідний із змісту експозиції порядок угруповання й організації експозиційних матеріалів.

Систематична експозиція будується відповідно до класифікаційної системи конкретної наукової дисципліни або галузі виробництва. В її основі - системний, типологічний ряд музейних предметів, що відбивають еволюційні процеси в природі й людській діяльності.

Ансамблева експозиція зберігає або реконструює на документальній основі реальну обстановку життя конкретної людини або типу для соціального прошарку певної епохи. В її основі - життєвий, природний, експозиційний комплекс, у якому експонати перебувають у середовищі свого побутування, зберігаючи існуючі між ними зв'язки.

Ландшафтна експозиція відтворює взаємозв'язки, взаємозалежність природних компонентів. В її основі - біоугруповання, що відбивають розвиток тваринного і рослинного світу. Основні прийоми показу - панорама і діорама, складені як композиції з миру живої природи.

Тематична експозиція присвячена розкриттю визначеної нею тематики, сюжету, проблеми, створенню музейного образу відбиваних подій або явищ. В її основі - тематико-експозиційний комплекс, група зв'язаних по змісту або окремих ознаках предметів, що становлять зорову й значеннєву єдність, що розкривають певний сюжет, тему.

Залежно від типу музею ці варіанти експозицій можуть виступати доповнюючи одна одну, що сприяє більш повному й об'ємному формуванню музейної моделі реального миру. Вибір методів експонування залежить від профілю музею, теми, цільових настанов експозиції, специфіки колекції, розмірів експозиційних площ.

В основі експозицій і виставок перебувають експозиційні матеріали. До них належать:

- музейні предмети, справжні експонати, що зберігаються в основному фонді музею;
- відтворення музейних предметів, копії, репродукції, моделі, муляжі, зліпки, голограми, реконструкції, що зберігаються в науково-допоміжному фонді музеїв;
- науково-допоміжні матеріали, карти, діаграми, схеми, плани, креслення, таблиці, виконувані для конкретної експозиції;
- тексти й анотації, що розробляються для конкретної експозиції.

Особливості проведення екскурсій в музеях

Безпосереднім проявом культурно-просвітньої діяльності музею є його екскурсійна діяльність, здійснювана у формі музейних екскурсій.

Екскурсійна діяльність - область культурно-просвітньої діяльності музею, в основі якої знаходиться екскурсія з метою ознайомлення відвідувачів з пам'ятниками історії й культури, що перебувають у музейних зборах, представлених або в експозиції, або на виставці, створення комунікативного середовища, здійснення просвітнього, освітнього процесу. В її основі лежить діалог представника музею - екскурсовода й відвідувача - представника суспільства.

Музейна екскурсія - колективний огляд музею, визначного місця, виставки, об'єкта природи й т.д. по певному маршруті під керівництвом екскурсовода з пізнавальними,

освітніми, науковими й виховними цілями, а також для задоволення естетичних потреб при використанні вільного часу.

Екскурсія музейна - форма культурно-освітньої діяльності музею, заснована на колективному огляді об'єктів музейного показу під керівництвом фахівця із заздалегідь наміченої теми й спеціального маршруту.

Можна запропонувати визначення музейної екскурсії як одного із засобів комунікації, у процесі якої виникає діалог музею й суспільства, результатом чого є реалізація музеєм своїх просвітніх і освітніх завдань. Діалог здійснюється в процесі огляду музейної експозиції або виставки по заздалегідь наміченому маршруті. У ході екскурсії в результаті зорового, моторного й вербального сприйняття відвідувачем музейних об'єктів відбувається його соціалізація, здійснюються просвітні й освітні завдання. Роль же екскурсовода зводиться до організації цього процесу й участі в передачі відвідувачам музейних духовних цінностей.

Залежно від типу музею, мети екскурсії й вибору об'єктів і прийомів показу, широти тематики й складу екскурсантів виділяються наступні екскурсії:

- історичні, літературні й т.д.;
- по експозиції, виставці, території музею;
- загальноосвітні, методичні, навчальні;
- оглядові, тематичні, циклові;
- дитячі, дорослі, змішані;
- для місцевих жителів, приїжджих, туристів;
- для однорідної й різнорідної аудиторії.

Екскурсії можуть проводитися екскурсоводами й автогідами.

Перш ніж вийти на музейну аудиторію, екскурсовод так само повинен підготувати текст екскурсії й здати пробну екскурсію методичної комісії. Він повинен вільно володіти не тільки темою, але й методикою проведення екскурсії. У цілому вимоги до екскурсовода, який проводить музейні екскурсії такі самі як і до звичайних екскурсоводів.

Ключові слова та поняття теми:

- Музей

Контрольні питання:

1. Поняття «музей».
2. Класифікація музеїв.
3. Особливості проведення музейних екскурсій.

Література:

Основна: 8, 11, 15

Додаткова: 2, 14, 21